

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA CANIK'IN İAŞE DURUMU (1914-1918)

OSMAN KÖSE*

GİRİŞ

İaşe, kelime olarak beslenme, yedirip içirip geçindirme anlamlarına gelmektedir. İaşe buhranı ise çeşitli nedenlerden ötürü ortaya çıkan iktisadi darlıkta temel geçim maddelerinin bulunamaması veya aşırı fiyat yükselmesinin tüketiciye yansımasıdır.

Tarih boyunca oluşan iaşe buhranlarının sebepleri çok çeşitlidir. Fakat, toplumları derinden sarsan, siyasi ve sosyal bir takım sonuçlar doğuran bu buhranın temel sebepleri her zaman aynı olmuştur. Toplumları iaşe kıtlığına götüren gelişmelerin başlıcaları nüfus tehâcümü, para kıymetinin düşmesi ve maliyetin yüksek oluşudur. İaşe buhranının kıvılcımı olarak addedilen sebepler ise kuraklık, salgın hastalık, harp, idari ve mali yolsuzluklardır. Bu tür gelişmelerin sonucu kıtlık oluşmaktadır. Kıtlığın ansızın ortaya çıkardığı darlık ve dengesizlik, bir müddet sonra ihtikârla biraz daha şiddet kazanmakta ve iaşe buhranı dediğimiz hadise vukûa gelmektedir¹.

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonuna kadar askeri, siyasi ve ekonomik alanda dünya devletleri arasında saygın bir konumda bulunmaktaydı. Bu yüzyıldan sonra başlayan sanayileşme hareketleri Avrupa devletlerini askeri, siyasi ve ekonomik yönlerden kuvvetlendirirken, mevcut yeniliklere kapalı kalan Osmanlı Devleti tarım ülkesi olma özelliğini korumaya devam etmiştir. Sanayileşen Avrupa ülkeleri devamlı güçlenirken Osmanlı Devleti, çöküntünün ve daha sonra ise yıkılmanın eşiğine gelmiştir. Avrupa ülkeleri, sanayileşmenin doğal sonucu olarak hammadde ihtiyaçları, ucuz insan gücü ve üretilen mallara bol kazanç getirecek pazarlar bulmak için bir arayış içine girmiş bulunuyorlardı. Bu açıdan sanayileşmemiş fakir ülkeler ve toplumlar

* (Yrd. Doç. Dr.) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Ankara 1984, s.82-94.

çok iyi birer pazar görünümündeydi². Pazar ve hammadde alanını paylaşım mücadelesi sonucu dünya kendisini genel bir savaşın içinde bulmuştur.

Osmanlı Devleti, Avrupa'da sanayileşme hareketleri faal bir şekilde devam ederken, Tanzimatın ilanından sonra siyasi ve sosyal alanda yapılan değişiklikler yanında ekonomik alanda da bir takım faaliyetler içerisine girmiştir. Bir tarım ülkesi olması nedeniyle bu faaliyetler tarım alanında kendisini göstermiştir. Tarım sektöründe bol verim almak ve bunu sosyo-kültürel yapıya oturtmak için ülkenin muhtelif yerlerinde ziraat mektepleri açılmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi mezunları tarımı modernize etmeye yönelik çalışmalarında bulunmak üzere çeşitli vilayetlere tayin edilmişlerdir. Yapılan çalışmalarını organize etmek için 1877 yılında Ziraat ve Ticaret ve Sanayi Meclisi, 1879 yılında Ziraat ve Ticaret Odası kurulmuştur. Yine tarım kesimine hizmet sağlayacak idari teknik kurum olarak Ziraat Komisyonu, Ticaret Komisyonu, Ziraat Memurluğu ve Baytarlık gibi kadrolar ihdâs edilerek tarım teşkilatı genişletilmiş ve ülke geneline yayılmıştır³. Üreticiye kredi imkânı sağlamak amacıyla Tuna Vilayeti valisi Mithat Paşa tarafından 1876'dan itibaren Memleket Sandıkları kurulmuş ve bu kurum 1883'te Menâfi Sandıkları ismini alarak faal bir hüviyet kazanmıştır. Bu kurum da yerini 1888'de Ziraat Bankası'na devretmiştir. Bahsi geçen bu kurumlar, bir müddet sonra Karadeniz Bölgesi'nde de teşkilatlanmışlar ve üreticiye uygun şartlarda kredi vermeye başlamışlardır⁴.

Canik Mutasarrıflığı'nın bağlı olduğu Trabzon vilayetinde üreticiye sağlanan kredi imkânından başka, modern ziraat aletleri, kimyevî gübre, tohumluk ve damızlık hayvan temininde kolaylıklar gösterilmiştir. 1910 yılından sonra Trabzon ve Gümüşhane'de olduğu gibi Samsun'da da Ziraat Bankası öncülüğünde bir depo açılarak, ziraat aletlerinin isteyen üreticilere maliyetine ve yedi taksit üzerinden satılmasına başlanmıştır⁵.

² Birinci Dünya Savaşı'nın temel sebeplerini 1815 yılından sonra dünyada olan gelişmeler ve endüstrileşmenin XIX. yüzyıl içinde kazandığı hız sonucu sömürgeciliğin Afrika ve Uzakdoğu'ya yayılma emelinde aramak gerekir. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1988, s. 100.

³ Bünyamin Duran, "Karadeniz Bölgesinin 1870-1914 Yılları Arasında Tarımsal Gelişmesi", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, s.59.

⁴ Bünyamin Duran, "Karadeniz Bölgesi'nin 1870-1914 Yılları Arasında Tarımsal Gelişmesi", s.60.

⁵ Trabzon valiliği bunun için 14 Ekim 1909'da Dahiliye Nezareti'ne müracaat etmiştir. Nezaret bunu bir teklif olarak 14 Mart 1910'da Ticaret ve Nafia Nezareti'ne havale etmiştir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Dâhiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye-i İrâdiye*. (BOA.DH.MÜİ)

Canik, XX. yüzyılın başında Bafra, Çarşamba ve Terme gibi mısırın bol yetiştiği ve Fatsa ve Ünye gibi fındık bölgesi olan kazalarıyla ve 380 bin kadar toplam nüfusuyla⁶ kendi ihtiyaçlarını karşılayan bir yapıya sahip bulunuyordu.

A - SAVAŞIN İLK YILLARINDA CANIK'İN İAŞE DURUMU

Birinci Dünya Savaşı arefesinde uluslararası siyasi atmosferin muhtemel bir savaş ortamına doğru sürüklenmesi Osmanlı Devleti'ni de bazı tedbirler almaya sevk etmişti. Bu meyanda muhtemel bir savaşta asker açığını kapatabilmek için 12 Mayıs 1914 tarihli Askeri Mükellefiyetler Kanunu çıkarıldı.

Osmanlı Devleti, gelişmelerin bir savaş ortamına doğru gitmesi üzerine 2 Ağustos 1914'te seferberlik ve 4 Ağustos 1914'te de silahlı tarafsızlık ilan etti⁷. Seferberlik ilanından sonra 27 Temmuz 1914 tarihli kanun gereği ülke dahilinde Tekâlif-i Harbiye Komisyonları kuruldu. Bu komisyonlar, ahalinin elindeki artık ürüne el koyma hakkına sahiptiler. Üreticinin elinden alınan malların değeri bu komisyon tarafından takdir edilip bedeli seferberliğin sonunda ödenecekti. Paranın devamlı değer kaybettiği dikkate alınacak olursa üreticinin zor durumda kalacağı meydanda idi⁸.

Canik bölgesinde kurulan Tekâlif-i Harbiye Komisyonları Üçüncü Ordu kumandanlığına bağlı olarak faaliyetlerine başladılar. Canik'te üreticiden

---

78/48-2, Dahiliye Nezareti'nden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne tel. 4 Nisan 1910 (23 Mart 1326); Teklif burada da uygun bulunarak hayata geçirilmek üzere Orman ve Maaden ve Ziraat Nezareti'ne gönderilmiştir. 78/48-1, Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Orman ve Maaden ve Ziraat Nezareti'ne tel. 4 Nisan 1910 (23 Mart 1326).

⁶ 1914 yılında Canik nüfusu şöyleydi: Müslüman 265.950, Rum 98.739, Ermeni 27.058, Katolik 261, Protestan 1257, Yahudi 27. Canik'in Osmanlı Devleti idaresine geçtikten sonra nüfusunun tarihi gelişimi için bakınız. Nedim İpek, "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, (Samsun 1997), s. 145-160.

⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, Ankara 1996, s. 380-381; 28 Temmuz'da Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan ettiği sıralarda Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Sadrazam Said Halim Paşa ve Mebuslar Meclis'i Başkanı Halil Paşa tarafından Almanlar ile bir dizi görüşmeler yapılarak gizli bir andlaşma imzalanmıştı. Buna göre Almanya savaşa gireirse Osmanlı Devleti'de buna iştirak etmek zorunda kalacaktı. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972, s.412; Bu oldu bittiyi sonradan öğrenen bazı devlet adamları, Balkan savaşlarının yarasının henüz daha yeni sarılmakta olduğunu ileri sürerek, en az iki yıl daha savaşa girilmemesi gerektiğini düşünüyorlardı. Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, I, İstanbul 1991, s. 23.

⁸ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 36.

başta buğday olmak üzere toplanan ihtiyaç maddeleri ile İstanbul'dan sevk edilen hububat askeri alanda kullanılmak üzere depolanmaktaydı⁹. Bununla beraber, harbin başladığı Kasım ayının ilk haftalarında Canik'te toplanan Tekalif-i Harbiye hasılatı, doğu cephesinden kaçan mültecilerin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere Trabzon'a nakledilmiştir¹⁰. Ahalinin temel ihtiyaç maddelerinin kanun gereği askeri ihtiyaçlara harcanması, savaşın uzun sürmesi halinde bölgede her an vukûbulacak işe buhranının habercisiydi.

Osmanlı hükümeti, seferberliğin ilanından sonra işe işleriyle ilgilenmek, halkın ve ordunun ihtiyaçlarını temin etmek için 9 Ağustos 1914'de Harbiye ve Dahiliye Nezareti görevlilerinden müteşekkil hususi bir komisyon kurdu. Yalnız, seferberliğin ilanından sonra % 80'i tarımla uğraşan genç nüfusun askere alınması ziraatı olumsuz yönde etkilemeye başlamıştı. Devlet, 1285-87 (1869-1872) doğumluları terhis ederken 1288-1309 (1873-1894) doğumluları silah altına almıştı. Terhisler üreticileri sevindirirken, güz tohumlarının atılacağı sırada 20-29 yaş arasındaki ziraatle uğraşan genç nüfusun askere alınması bir sonraki zirâi istihşâlini tehlikeye sokmuştu. Trabzon vilayeti, Canik başta olmak üzere mülhâkata gönderdiği talimatta, tohumlukların silah altına alınmayanlara ektilmesi talimatını verdiyse de bu pek etkili olmamış ve vali vekili mevcut duruma çare bulunması amacıyla 9 Eylül 1914'te Dahiliye Nezareti'ne müracaat etmiştir¹¹.

Canik ahali Tekâlif-i Harbiye komisyonlarının isteği üzerine aynı zamanda -ziraatın vazgeçilmez birer unsuru olan- ellerindeki hayvanlarla çev-

⁹ BOA. *Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî* (DH.ŞFR) 47/20, Muhacerat-ı Umumiye Dairesi'nden Trabzon vilayetine tel 16 Kasım 1914 (27 Zilhicce 1332); Canik, Orta-Anadolu'nun limanı olması hasebiyle stratejik bir konumda bulunuyordu. Çorum, Amasya, Sivas ve Tokat'tan temin edilerek karayolu ile Sinop ve Samsun limanlarına getirilen gıda maddeleri buralardan kayıklar vasıtasıyla Trabzon'a nakledilmekteydi. 47/371, Tahrirat Dairesi'nden Samsun ve Sinop Mutasarrıflıklarına tel. 18 Kasım 1913 (19 Muharrem 1332); Canik Mutasarrıflığı, Trabzon için biriken erzakın sevki için belirli zaman aralıklarıyla Trabzon veya Sinop'tan yelkenli kayık veya motor istemekteydi. 47/61, İdare-i Umuriye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Trabzon vilayetine tel. 26 Ocak 1914 (28 Zilhicce 1332); Yine Ünye ile Canik arasındaki stokçu ve istifçilerden temin edilen erzak da Canik'ten motorlarla veya yelkenli kayıklarla Trabzon'a nakledilmekteydi. Bu nedenle Canik limanı faal bir konumdaydı; *Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiye* (DH.İ.UM.E),73/18, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne şifreli telgraf. 16 Kasım 1914 (3 Teşrin-i Sâni 1330).

¹⁰ BOA.DH.ŞFR. 47/137, İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Canik'e tel 23 Kasım 1914 (5 Muharrem 1332).

¹¹ BOA.*Dâhiliye Nezâreti Siyâsi Kısım Belgeleri* (DH.SYS), 123-9/21-2 (10), Trabzon vilayetinden Dahiliye Nezaretine tel. 9 Eylül 1914 (24 Ağustos 1330).

redede askeri noktalara yük de taşımaktaydı. Köylüler bir taraftan 1914 yılı harmanını kaldırırken, diğer taraftan da Havza, Kavak ve Kadamut köyüne askeri erzak ve mühimmat nakliyatı yapmakla mükellef tutulmuşlardı. Yine kayıklarla Trabzon'a gönderilecek Canik hasılatının, çevreden limana taşınması için ahali mükellef tutulmuş ve karşılığında da arpa ve buğday ekiminde kullanmak üzere tohumluk almak için kendilerine dağıtılmak üzere Mutasarrıflık emrine 300 bin kuruşluk havale gönderilmiştir¹².

Ziraat harici uzun yollarda yük taşımak için kullanılan hayvanların tırnakları zedelenmiş ve akabinde salgın bir şekilde çıkan "şab hastalığı" hayvanları güçsüz ve tâkatsiz bırakmıştı. Bunun yanında 1914 yılı sonlarında havaların iyi gitmemesi sebebiyle ahali zirâi faaliyetlere ancak Kasım ayı ortalarında başlayabilmişti. Tarlalara atılacak tohumun da kıt olması üreticileri tamamen zor bir durumda bırakıyordu. Bu durum ertesi yıl hasılatın iyi olmayacağını işaretliydi. Bunun üzerine Canik Ziraat Müdürlüğü, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne durumu bildirerek üreticiyi zor durumda bırakan nakliye meselesinin halledilmesini ve muhtaç çiftçilere tohumluk dağıtılmasını talep ederek aksi takdirde gelecek seneki mahsulün önceki senelerin derecesine ulaşamayacağını bildirmiştir¹³. Bütün cephelerde yoğun bir savaş ortamına girildiğinden, askeri faaliyet ve sevkiyata ağırlık verilmeyle birlikte askerin ve halkın iaşesinin temeli olan ziraatin de ihmal edilmesi beklenemezdi. Bu nedenle Dahiliye Nezareti 17 Ocak 1915'de Canik Mutasarrıflığı'na yaptığı tebliğatta askeri faaliyetlerin sekteye uğratılmaması şartı ile, köylülerin elinde ziraati yapacak kadar nakliye vasıtasının bırakılmasını tavsiye etti¹⁴.

Dahiliye Nezareti 18 Ekim 1914'de bütün vilayetlere gönderdiği emirle ahalinin tohumluk ihtiyaçlarını karşılayabileceğini bildiriyordu. Fakat Canik başta olmak üzere Trabzon bölgesinde söz konusu ambarlar henüz teşkil edilmemişti. Bu nedenle ihtiyacı Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü vasıtasıyla karşılanması yoluna gidildi¹⁵. Trabzon vilayeti bölgede tohumluk ihtiya-

¹² BOA.DH.İ.U.M.E/33-70, Trabzon valisi Cemal Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tel. 16 Ocak 1915 (3 Teşrin-i Sâni 1330).

¹³ BOA.DH.SYS. 123-9/21/2 (4), Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tahrirat 16 Ocak 1915 (3 Kânûn-ı Sâni 1330).

¹⁴ BOA.DH.SYS. 129-9/21-2 (16), Dahiliye Nezareti'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 17 Ocak 1915 (4 Kânûn-ı Sâni 1330); Dahiliye Nezareti'ne bu yönde vâki şikayetler gelmiş olacak ki, 27 Ocak 1914'de gönderdiği bir yazıyla önceki emrini tekrarlamıştır. 123-9/21-2 (7), Dahiliye Nezareti'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 27 Ocak 1914 (27 Kânûn-ı Sâni 1330).

¹⁵ BOA.DH.SYS. 123-9/21-2 (2), Trabzon valisi Cemal Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tel. 11 Aralık 1914 (29 Teşrin-i Sâni 1330).

cını karşılamak için 1.507 bin liralık bir tahsisata ihtiyaç duyuyordu¹⁶. Neticede vilayet emrine bölgedeki kaza ve nahiyelere dağıtılmak üzere talep edilen meblağ 30 Ocak 1915'te gönderildi¹⁷. Söz konusu tahsisat ile bölgenin ihtiyacı nisbeten azalmış ve üreticileri rahatlatılmıştır.

Karadeniz'in deniz yolu ulaşımının tehlikeli bir hale gelmesinden sonra 1915 yılı başından itibaren Canik'ten Trabzon'a bu yolla yapılan nakliyat durduruldu. İaşesi Canik'ten gelecek erzaka bağlı bulunan Trabzon'un bu tarihten sonra erzak ihtiyacının had safhaya ulaşması ve açıkların olması mukadderdi. Trabzon'a gönderilecek erzakta yığılma olunca Canik'teki depolarda bekleyen sabun, peksimed, arpa, un, yulaf, buğday, bulgur ve şekerin bir kısmı Üçüncü Ordu'ya sevk edilmek üzere Sivas'taki menzil ambarlarına nakledildi¹⁸. Rusların Karadeniz kıyılarını bombardımanı hafifletmesi üzerine Mart 1915 başından itibaren Trabzon'a peyderpey zahire gönderilmesine tekrar başlanmıştır¹⁹. Yine, Canik limanına çevreden mal taşıyan nakliye araçları Sivas'ta bulunan Üçüncü Ordu emrine tahsis edildi²⁰. Bu nakliye vasıtaları Ulukışla-Erzurum yoluyla askeri birliklere erzak taşımacılığında görevlendirileceklerdi²¹.

1 - Ziraatle Uğraşan Amele Taburlarının Sivas'a Çağırılması Meselesi

1915 yılı itibariyle Canik ve kazalarında iaşe kıtlığı ile ilgili bir probleme rastlanmamaktaydı. Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'dan temin edilen buğday ile Canik'in köylerinde üretilen mısır ve sair mahsûlât ile ahalinin geçimleri temin ediliyordu. Harbin ilanından sonra genç nüfusun cephelere gitmesi sonucu sancak dahilinde ortaya çıkan iş gücü açığı amele taburlarıyla kapatılmaya çalışılıyordu.

¹⁶ Nezaret söz konusu teklifi 2 Aralık 1914'de Maliye Nezareti'ne göndermiştir. BOA. DH.SYS. 123-9/21-2 (1), Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne tel. 2 Aralık 1914 (19 Teşrin-i Sâni 1330).

¹⁷ BOA. DH.SYS. 123-9/21-2(11), Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tel. 4 Şubat 1915 (22 Kânûn-ı Sâni 1330); Aynı meblağdan verilmek üzere Niksar ve Reşadiye'den alınan tohumluk Aybastı kazasında üreticilere dağıtılmıştır. 123-9/21-2 (14), Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne tel. 31 Ocak 1915 (18 Kânûn-ı sâni 1330).

¹⁸ BOA.DH.ŞFR. 50/117, Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 27 Şubat 1915 (12 Rebî'u'l-âhır 1333).

¹⁹ BOA.DH.ŞFR. 50/167, Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 4 Mart 1915 (17 Rebî'u'l-âhır 1333).

²⁰ BOA.DH.ŞFR. 50/52, Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 20 Şubat 1915 (5 Rebî'u'l-âhır 1333).

²¹ BOA.DH.ŞFR. 50/51, Dahiliye Nezareti'nden tel. 20 Şubat 1915 (5 Rebî'u'l-âhır 1333).

Ancak Üçüncü Ordu kumandanlığı, Canik'te ziraatle meşgul olan üç amele taburunu yol çalışmalarında görevlendirmek üzere Sivas'a çağırdı. Savaşın başlamasından itibaren gönderilen 10 binden fazla insanın büyük çoğunluğu da Sivas amele taburlarında görevlendirilmişti. En son 1915 yılı Ocak ayı içinde Müslüman ve gayr-ı müslimlerden oluşan 3 bin kişi bu maksatla gönderilmiş bulunuyordu. Söz konusu ziraatle uğraşan amele taburlarının Sivas'a gönderilmesinin ileride Canik'te iaşe buhranına sebep olacağı düşünülüyordu. Çünkü, Harbiye Nezaretü'nin emriyle Lazistan kumandanlığı emrinde görevlendirmek üzere Canik'te 50 yaşından küçük eli silah tutan bütün erkekler silah altına alınmıştı. Ayrıca 1313 doğumlular (18 yaşındakiler) askere sevk edilmiş ve 1314 doğumluların da askere sevk edilmek üzere muayenesi yapılmıştı. Bu nedenle ziraatın bütün yükü söz konusu amele taburlarının üzerinde kalıyordu. Canik Mutasarrıfı Kemal Bey, Sivas vilayetinden kendisine ulaşan bu yöndeki isteği, Canik'te ziraati sekteye uğratacağı ve halkı zor durumda bırakacağı nedeniyle şiddetle reddederek, karardan vazgeçilmesi için 23/24 Şubat 1915'te Dahiliye Nezaretü'ne müracaat etti²².

Dahiliye Nezaretü, Sivas vilayetine 24 Şubat 1915'te gönderdiği telgrafla, talep edilen üç amele taburunun ziraat mevsiminin sonuna kadar Canik'te kalmasının uygun olacağını bildirdi²³.

Sivas valisi Muammer Bey, Dahiliye Nezaretü'ne 26 Şubat 1915'te gönderdiği cevabi telgrafta Canik livasının tohumluğuna kadar tüm zahiresinin Sivas vilayetince karşılandığını, zaten talep edilen amele taburlarının ziraat alanında istihdam edileceğini bildirdi²⁴.

Bunun üzerine, Dahiliye Nezaretü 4 Mart 1915'te Harbiye Nezaretü'ne bu konuda bir yazı göndererek, Üçüncü Ordu'nun ihtiyaç göstererek Canik'te görevli amele taburlarını talep ettiğini, fakat Canik Mutasarrıflığı'nın da bu taburlara ihtiyaçları olduğunu belirttiğini söylemiş, bu taburların hangi böl-

²² BOA.DH.İ.UM.59/3 (1/17)-11, Canik Mutasarrıfı Kemal Bey'den Dahiliye Nezaretü'ne şifreli tel. 23 Şubat 1915 (10 Şubat 1331); 59/3(1/17)-8, Canik Mutasarrıfı Kemal Bey'den Dahiliye Nezaretü'ne şifreli tel. 24 Şubat 1915 (11 Şubat 1331).

²³ BOA.DH.İ.UM.59/3 (1/17)-1, Dahiliye Nezaretü'nden Sivas Vilayeti'ne tel. 24 Şubat 1915 (11 Şubat 1331); 59/3(1/17)-7, Dahiliye Nezaretü'nden Sivas Vilayeti'ne tel. 26 Şubat 1915 (13 Şubat 1331).

²⁴ BOA.DH.İ.UM.59/3(1/17)-6, Sivas valisi Muammer Bey'den Dahiliye Nezaretü'ne tel. 26 Şubat 1915 (13 Şubat 1331); 59/3(1/17)-5, Dahiliye Nezaretü'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 27 Şubat 1915 (14 Şubat 1331); 59/3(1/17)-4, Canik Mutasarrıfı Kemal Bey'den Dahiliye Nezaretü'ne tel. 1 Mart 1915 (16 Şubat 1331).

gede görevlendirileceği meselesinde Nezaret'in karar vermesini istemiştir. Ayrıca bu konuda Üçüncü Ordu kumandanlığına da katı bir emir verilmesini istemiştir²⁵.

Bu sırada Ticaret ve Ziraat Nezareti de Harbiye Nezareti nezdinde söz konusu taburların ziraat işlerine devam etmesi için Canik'te bırakılmasını istemiştir. Nezaret, kendisine yapılan bu yöndeki teşebbüsler sonucu Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkireyle amele taburlarının Canik'te bırakılmasının kararlaştırıldığını ve bu yöndeki emrin Üçüncü Ordu kumandanlığına bildirildiğini ifade etmiştir²⁶. Durum 12 Mart 1915'te Canik Mutasarrıflığı'na tebliğ edildi²⁷. Böylece ziraatı olumsuz yönde etkileyecek bir gelişme engellenmiş oldu.

2 - 1915 Yılı İaşe Durumu

Canik'te genç nüfusun büyük oranda askere gitmesine rağmen, gerek amele taburları ve gerekse ahalinin gayretleri sonucu 1915 yılı yaz ziraatinin, önceki seneler gibi verimli olması tahmin ediliyordu²⁸.

Fakat Canik, sadece kendi ihtiyaçlarıyla başbaşa kalmıyor, Tekâlif-i Harbiye Kanunu gereği ihtiyaç fazlası olarak tespit edilen erzaklara Harbiye Nezareti'nce el konuluyordu. Bu nedenle, doğuda Ruslara karşı çetin bir savaş veren Üçüncü Ordu'ya bağlı olan askerlerin iaşesi için Canik'ten sürekli erzak gönderilmekteydi. 1915 yılının ilk yarısında Üçüncü Ordu'daki erzak ihtiyacı had safhaya ulaşmıştı. Canik Mutasarrıflığı, Harbiye Nezareti'nin 23 Mart 1915 tarihli yazısı doğrultusunda Tekâlif-i Harbiye Kanunu gereği ve satın alma suretiyle temin ettiği erzak maddelerini Erzurum'a sevk etmek üzere Sivas'a göndermiştir²⁹. Bu şekilde, Üçüncü Ordu'ya Canik bölgesinden devamlı ihtiyaç maddeleri gönderiliyordu. Harbiye Nezareti vilayetlere gönderdiği yazılarda *"her türlü vesilelere müracaat ederek Üçüncü Ordu'ya erzak sevkiyatının artırılmasını"* talep etmekteydi³⁰.

²⁵ BOA.DH.İ.UM. 59/3(1/17)-3, Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne tezkire 4 Mart 1915 (18 Şubat 1331).

²⁶ BOA.DH.İ.UM.59/3 (1/17)-2, Başkumandanlık Vekaleti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire, 10 Mart 1915 (25 Şubat 1331).

²⁷ BOA.DH.İ.UM. 59/3(1/17)-1, Dahiliye Nezareti'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 12 Mart 1915 (28 Şubat 1331).

²⁸ BOA.DH.İ.UM.59/1(1/119, Canik Mutasarrıfı Süleyman Necmi Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tel. 16 Nisan 1915 (3 Nisan 1331).

²⁹ BOA.DH.ŞFR.51(132), Harbiye Nezareti'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 25 Mart 1915 (9 Cemâziye'l-evvel 1333).

³⁰ BOA.DH.ŞFR.48(325), Harbiye Nezareti'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 7 Haziran 1915 (24 Şa'ban 1333).

Canik'ten, kendisine erzak sevki yapılan diğer bir bölge ise, Rus bombardımanı sırasında sevkiyatın bir müddet durduğu Trabzon'du. Canik'ten her gün 20-25 kayak dolusu erzak Trabzon'a gidiyordu. Fakat, havaların iyi olmadığı zamanlarda bir kayak üç günlük yolu ancak 20-25 günde alabildiğinden iaşesi büyük ölçüde Canik'ten gelen erzaka bağlı olan Trabzon'da birkaç günlük zahire gecikmesi, fiyatların anormal yükselmesine sebep oluyordu. Trabzon valisi Cemal Bey'in durumu Dahiliye Nezareti'ne iletmesi sonucu, Canik'teki *vesikalı* kayıklar yalnızca ahalinin ihtiyaçlarını taşımak üzere Canik-Trabzon arasında görevlendirildi³¹. Askeri ihtiyaçları ise sayıları 330'u bulan farklı kayıklar taşımaya başladı³².

Üçüncü Ordu'nun kontrol ettiği alanın çok geniş olması ve bu bölgenin aynı zamanda Ruslar ile sıcak çatışma içinde bulunması iaşe giderlerini de ciddi boyutlara ulaştırmaktaydı. Askerin erzak gideri yanında yaklaşmakta olan kış için ambarlarda depolanmak üzere hazırlık da yapmak gerekiyordu. Bu nedenle, Üçüncü Ordu iaşe mütukasını ihtiva eden Trabzon vilayeti Bayburd ambarına, Sivas vilayeti Erzincan ve Bayburd ambarlarına, Diyarbakir ve Ma'muretülaziz vilayetlerinin ise Erzincan, Muş ve Kiği ambarlarına erzak göndermeleri gerekmektedir. 1915 yılı Ekim ayı itibariyle ambarlardaki mevcut stok miktarının kış ihtiyacını karşılayacak seviyede olmaması sebebiyle yeniden söz konusu vilayetlere erzak irsâlâtına hız vermeleri tembihlendi³³. Bu durum, yani Tekâlif-i Harbiye gereği ahalden iaşe temini yoluna gidilmesi, kış arifesinde ellerindeki hubûbatın ve ihtiyaçlarının alınmaya başlanması, diğer bölgelerde olduğu gibi Canik'te de yavaş yavaş iaşe sıkıntısına yol açmaya başlamıştı.

³¹ BOA.DH.İ.U.M. 82/1 (1-20)-1, Trabzon valisi Cemal Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tezkire. 11 Temmuz 1915 (29 Haziran 1331); 82/1(1-20)-2, Dahiliye Nezareti'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 12 Temmuz 1915 (30 Haziran 1331).

³² Askeri erzak taşıyan kayıklar hava muhalefeti veya başka sebeplerle herhangi bir iskeleye yanaşması halinde ancak resmî vesikasını ibraz ettiğinde kendisine erzak ve kumanya veriliyordu. BOA.DH.ŞFR. 52(261), Muhaberât-ı Umumiye Dairesinden Trabzon ve Canik Mutasarrıflığı'na tel. 3 Eylül 1915 (23 Şevval 1333).

³³ BOA.DH.İ.U.M.82/2 (1/45)-5, Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne tezkire. 7 Ekim 1915 (24 Eylül 1331); Diyarbakir ve Mamuretülaziz vilayetleri söz konusu ambarlara erzak gönderebilmek için para talep etmişlerdir. Ma'muretülaziz vilayetine 10 bin lira gönderilirken, Diyarbakir vilayetine de icabında kullanmak üzere bankada bir miktar para açık hesap olarak gösterilmiştir. 82/2(1-45)-4, Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne tezkire 29 Eylül 1915 (16 Eylül 1331); 82/2(1-45)-7, Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne tezkire. 16 Ekim 1915 (3 Ekim 1331).

Zaten, 1915 yılı mahsûlü Osmanlı Devleti genelinde normalin altına düşmüştü. İaşe stoklarının yeterince idareli kullanılmaması, alınan tedbirlerin kifâyetsizliği ve istihşâli teşvikte geç kalınması mevcut iaşe dengesini bozmuştu. Aynı yıl buğday ekim sahasında 4 milyon dönüm ve mahsûlde de % 30 gerileme olunca bütün memlekette iktisâdî darlık başgöstermeye başlamıştı³⁴. Neticede 14 Aralık 1915 tarihli bir kararla hububat gümrük resminden muaf tutularak Romanya'dan bir miktar buğday ithal edilmiştir³⁵.

Canik'te 1915 yılı sonlarında kısmî olarak erzak sıkıntısı belirmeye başlamıştı. Canik'in iaşesi kendi hâsılatıyla beraber Çorum başta olmak üzere Tokat, Amasya ve Merzifon'dan temin edilen mahsûle dayanıyordu. Bir de Canik, Trabzon ve Üçüncü Ordu emrine sürekli hubûbat veya erzak sevk ediyordu. Buralardan herhangi bir sebeple erzak gelmemesi kıtlığa sebep olabilirdi. Ayrıca Tekâlif-i Harbiye gereği ellerinden fazla malları alınan ahalinin en ufak bir darlıktan etkilenmesi mukadder görünüyordu. Nitekim, 1915 yılı Ekim ayında Çorum'dan zahire ihracatının kesilmesi Canik'te fiyatları hemen yükseltmeye başladı. Canik'e zahire ihracatının kesilmesi Trabzon'da da benzer tehlikenin vukubulacağı anlamına geliyordu. Bu nedenle, Canik mutasarrıfı Kemal Bey, Dahiliye Nezareti aracılığıyla yaptığı girişimler sonucu Canik'e zahire ihracatını sağladı³⁶. Yalnız, Çorum'dan bir kaçgün zahirenin gelmemesi sonucu fiyatların yükselmesi, bir buhran karşısında Canik'i zor günlerin beklediğinin işaretiydi.

3 - Trabzon'un İşgalinden Sonra Canik'in İaşesi

Sarıkamış hezîmetinden sonra Artvin, Borçka ve Acara ahalisinin büyük kısmı memleketlerini terk edip hicret etmişlerdi. Bu havaliden göç edenler kabileler halinde Trabzon'a gelmekteydiler. 1915 Şubat ayında şehrin bombardımanını müteakip Trabzonlu kadın ve çocuklar da göç kervanına katıldılar³⁷. Ruslar, Trabzon'a doğru yaklaştıkça işgal ettikleri yörelerin ahali onların zulmünden kaçarak, can, namus ve mallarını kurtarabilmek amacıyla hızlı bir şekilde göç ediyorlardı. Göç istikameti Trabzon üzerine oluyor ve gelenler sahil boyu Canik'e doğru sefil ve perişan bir halde yollara dökülüyor-

³⁴ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, s.34.

³⁵ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, s. 43.

³⁶ BOA.DH.İ.UM.98/1(1-49)-2, Canik Mutasarrıfı Kemal Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tel. 4 Kasım 1915 (22 Ekim 1331).

³⁷ Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu-Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu*, Samsun 1994,s.61.

lardı. Mart 1916 yılında Ruslar, Erzurum, Van ve Bitlis dışında Trabzon'a kadar olan bölgeyi kendi paylarına almalarını Petrograd protokolüyle müttfiklerine kabul ettirince Trabzon'a baskıyı yoğunlaştırdılar³⁸.

Rusların Trabzon'u işgal etmek üzere harekete geçmesi Canik'i zor durumda bırakmıştı. Çünkü, oradan kaçanlar muhacir olarak Canik'e akın ediyorlardı. Dışarıdan plansız ve programsız gelen bu insanlar zaten kendi kendine ancak yetebilen Canik'i iaşe temini yönünden güç duruma sokmaktaydı. Canik'e gelen muhacirlerin hepsinin burada iskân ve iaşelerinin temini imkân dışıydı. Bu nedenle gelen göçmenlerin bir kısmı Çorum, Amasya, Tokat, Sinop ve Sivas'a gönderilmektedir. Buralardan da yerleştirilmek üzere daha ilerilere gönderiliyorlardı. Harp mıntukasından, herşeyini bırakarak aç ve sefil olarak yollara düşen bu insanların iaşeleri muhacirin tahsisatından karşılanıyordu³⁹.

Dışarıdan gelen göçmenler arasında ziraatle uğraşanlar olduğu gibi istila altına düşen şehir ve kasabalarda görev yapan memurlar da bulunuyordu. Gelen bu kimselere iaşelerini temin ve hayatlarını idame ettirebilmek için Canik Mutasarrıflığı bünyesinde aylık tahsisat verilmekteydi. Fakat her gün göçmen sayısının artması mali zorlukları da beraberinde getiriyordu. Zîra, bunların yanında Canik'te görev yapan memurlar ve asker ailelerine de aylık tahsisat verilmekteydi. 1916 yılı Mart ayında mali zorluk nedeniyle ödeme

³⁸ Sebhattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s.4.

³⁹ BOA.DH.ŞFR.61/113, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nden Canik ve Çorum mutasarrıflıklarına tel. 26 Şubat 1916 (21 Rebi'ü'l-evvel 1334); Vilayet ve mutasarrıflıklar bünyesinde bulunan boş evler gelen muhacirlere tahsis ediliyordu. 65/37, İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 19 Nisan 1916 (17 Şa'ban 1334); 1916 yılı başlarında her taraftan Anadolu'ya göçmen gelmesi üzerine hükümet, bunlara daha iyi hizmet verebilmek için bazı önlemler alma yoluna gitti. Mevcut İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti, Mart 1916'da mülhak bir bütçeyi hâiz olarak Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti Umûmiyesi'ne dönüştürüldü. Kurumun genel müdürlüğüne de İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürü Şükrü Bey tayin edildi. Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu-Anadolu'da...",s.72; Göçmenlerin, vatanlarının istilâdan kurtulmasına kadar daha az sıkıntıyla zamanlarını geçirebilmek için yeni birimin oluşturulmasından sonra Canik başta olmak üzere göçmen olan yörelerde Ermeni ve Ecnebî bulunmayan köy ve kasabalara yerleştirilmesi yoluna gidildi. Özellikle dul kadın ve çocukların mevcut durumdan fazla etkilenmemeleri için genç ve dul kadınlar evlenmeye teşvik edilirken, çocuklar ise Dârüleytam ve Öksüz Yurtları'na verilmeye başlandı. 63/142, Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 30 Nisan 1916 (26 Cemâziye'l-âhur 1334).

yapamayan Canik Mutasarrıflığı, Maliye Nezareti'nden 20 bin liralık ek ödenek istemek zorunda kalmıştır⁴⁰.

18 Nisan 1916'da Trabzon'un Ruslar tarafından işgali, Canik yöresine doğru göçmen akınına daha da hızlandırdı. Gelen her göçmen kafilesi Canik'te hayat şartlarını ve geçimi zorlaştırıyordu. Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umûmiyesi, diğer vilayetlere olduğu gibi Canik Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazılarda da gelen mültecilerin nakil ve iaşelerinin temin edilmesini, en çok nelere ihtiyaç duyduklarının İstanbul'a bildirilmesini istiyordu⁴¹. Fakat savaş, devleti bütün birimlerine kadar derinden sarstığından mültecilerin yönlendirildiği vilayetler kendi imkânlarıyla başbaşa kalıyorlardı.

Osmanlı hükümeti, cephelelerdeki ordunun ihtiyaçları, iktisadi darlık çekilen bölgelerin bu alandaki gereksinimlerinin giderilmesi ve harp bölgelerinden emin mıntukalara gelen mültecilerin iaşe meselelerini düzene koymak için bir dizi düzenleme yapmak zorunda kalmıştır. Bu amaçla 1 Mayıs 1916'da çıkan muvakkat bir kanunla, İstanbul'da Şehremini ve vilayetlerde valiler, gerekli gördükleri takdirde değirmen ve fırınlara el koymaya, ihtiyaç maddelerinin satış fiyatları ve usüllerini tesbit etmeye yetkili kılındılar. 23 Temmuz 1916'da da İaşe Kânun-ı Muvakkatı çıkarıldı. Bununla ordu ve halkın iaşesi için memleket bölgelere taksim edildi. Bu bölgelerden dışarıya zahire çıkarılması yasaklandı. Zahire alım satımı yapacak ve bunların kontrolünü sağlayacak olan bir heyet oluşturuldu. Bu heyet Dahiliye Nazırı'nın başkanlığında olup Harbiye Nezareti Riyâset-i Umûmiye Reisi, Maliye ve Ticaret Müsteşarları, Ziraat Bankası Genel Müdürü ile Dahiliye Nazırı'nın uygun göreceği kişilerden oluşmaktaydı. Söz konusu heyet 3.5 milyon liralık bir ödenekle göreve başladı⁴².

⁴⁰ BOA.DH.İ.UM, 4/1(47)-2, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tel. 11 Nisan 1916 (29 Mart 1332); Söz konusu teklif Dahiliye Nezareti tarafından 12 Haziran 1916'da Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir; 4/1(47)-1, Dahiliye Nâzırı Talat Bey'den Maliye Nezareti'ne tezkire. 12 Haziran 1916 (30 Mayıs 1332).

⁴¹ BOA.DH.ŞFR.66/154, Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 5 Ağustos 1916 (5 Şevval 1334); Canik'teki bazı görevliler gelen mültecilere kötü muamele ediyorlardı. Bu konudaki şikâyetlerin İstanbul'a kadar ulaşması üzerine Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi bu konuda Canik Mutasarrıflığı'nı uyararak, suçluların cezalandırılmasını ve neticenin genel müdürlüğe bildirilmesini istemiştir. 67/19, Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 16 Ağustos 1916 (16 Şevval 1334).

⁴² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/IV, Ankara 1991, s. 536.

İaşe ile ilgili muvakkat kanunun çıkması meselelere tek yetkili olarak eğilen bir muhatap bulunması açısından olumlu bir gelişmeydi. Yapılan bu düzenleme en çok da Canik'i sevindirmişti. Çünkü, Tekâlif-i Harbiye gereği verilen ihtiyaç fazlası mallar ve gelen mültecilerle Canik tamamen iaşe buhranı ile karşı karşıya kalmıştı. Nitekim Ağustos 1916'da çekilen zahire kıtlığı Canik başta olmak üzere Ordu, Giresun ve Trabzon'u açlık tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştı. Amasya'dan; Canik, Ordu, Giresun ve Trebolu ahalisinin ihtiyaçları için tüccarlar tarafından un toplanmaktaydı. Fakat bilinmeyen bir nedenle Amasya'dan un ithali yapılamayınca Canik'ten Giresun istikametine sevkiyat yapılamadı. Depolarda olan un, Canik halkının ihtiyacına harcandı. Yerli ve göçmen ahâli açlıkla karşı karşıya kalmış bulunuyordu. Ordu, Giresun ve Trebolu'da "*bir dirhem bile*" un, buğday ve mısır kalmadığından buralarda sıkıntılar tahammülü imkânsız boyutlara ulaştı⁴³. Fakat, Trabzon valisi Cemal Azmi Bey'in girişimi üzerine Sivas'tan un ve buğday temin edilmesiyle mevcut sıkıntı atlatıldı⁴⁴.

1916 yılında Canik'te iaşe teminini en çok zorlaştıran unsur harp bölgelerinden gelen göçmenlerdi. Aralık sonu itibariyle Samsun ve kazalarında 80 bin civarında göçmen bulunuyordu⁴⁵. Gelen göçmenlerin masraflarına karşılık belirli aralıklarla Muhacirin tahsisatından gönderilen paralar onların ihtiyaçlarına yetmemekteydi⁴⁶.

B - 1917 İAŞE BUHRANI

Amasya, daha önceleri bir sıkıntı çekmemesine rağmen, 1917 yılı başından itibaren iaşe sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Fakat buna rağmen toplanan

⁴³ BOA.DH.İ.UM.98/3(1/92)-1, Trabzon valisi Cemal Azmi Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tel. 24 Ağustos 1916 (11 Ağustos 1332).

⁴⁴ BOA.DH.İ.UM.98/3(1/92)-2, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Sivas Valisi Muammer Bey'e tel. (24 Ağustos 1916 (11 Ağustos 1332).

⁴⁵ Gelen göçmenlerin 18 bini Samsun'da, 18 bini merkez kazası mülhâkatında, 4 bini Bafra'da, 18 bini Çarşamba'da, 1600'ü Terme'de, 7 bini Terme mülhâkatında, 18 bini Ünye'de ve 1.500'ü Fatsa kazalarında idi. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, s. 127.

⁴⁶ BOA.DH.ŞFR.68/78, Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 20 Eylül 1916 (22 Zilka'de 1334); Gelen göçmenler içinde geldikleri yerlerde devlet hizmetinde görevli olanlar Canik'de geçici olarak sevk, iaşe, iskân ve emsali işlerde yevmiyeli olarak istihdam edilmişlerdir. Ücretleri ise iskân masraflarından verilmiştir. 68/175, Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 4 Ekim 1916 (6 Zilhicce 1334); Kasım 1916 tarihinden itibaren de Canik başta olmak üzere Sivas, Ankara, Trabzon, Konya, Kastamonu vilayetleriyle Kayseri, Niğde ve Bolu livalarında mülteci işlemlerinin sorumluluğu Erzurum valisi Mithat Bey'e verildi. 70/113, 26 Kasım 1916 (30 Muharrem 1335).

un ve zahireler peyderpey tüccarlar vasıtasıyla Canik'e gönderiliyordu⁴⁷. Buraya getirilen zahireler genelde tüketiciye fahiş fiyatla ulaşıyordu. Yol masrafları dahil 7.5 liraya mal edilen bir çuval un, 18 lira veya daha fazlaya satılıyordu. Bu durum korkunç bir pahalılaşmayı beraberinde getirirken özellikle muhacirler ve fakirler iâşe darlığı ile karşı karşıya kalmıştı. İâşe sıkıntısının ihtikâra yol açmasının sebebi, Amasya'daki iâşe darlığını fırsat bilen istifçi ve vurguncuların yapacakları ticaretten büyük kârlar elde etme düşüncesi idi. Canik Mutasarrıflığı, ahâliyi perişan edecek ve birkaç kişinin zenginleşmesine yol açacak bu vurgunculuğun önüne geçmek için Üçüncü Mıntıka İâşe Riyaseti ve Merkez İâşe Heyeti Reisi olan Dahiliye Nazırı nezdinde yaptığı girişimler sonucunda bir takım önlemler aldı⁴⁸.

1917 yılı Mayıs ayı başlarında alınan bu önlemlere göre, Canik'e un ve zahire taşıyacak tüccarlar mutasarrıflıktan, yetkili olduklarına dair vesika almak mecburiyetinde bırakıldılar. Tüccarlar topladıkları zahirelerin miktarlarını, maliyetini ve nakliye ücretlerini mutasarrıflığa bildirmek zorundaydılar. Tüm bu işlemlerin sağlıklı yürümesi ve ahaliye ucuz ekmek ve iâşe temin edebilmek için tüccarların alış-verişlerini kontrol altında tutmak amacıyla Canik'ten "emin" ve "mu'temet" bir memur Amasya'ya gönderildi. Görevlendirilen bu kimse, Amasya livasının tayin edeceği aynı yetkileri haiz bir başka memurla ortak çalışacak ve fiyatları kontrol altında tutmak amacıyla Canik Mutasarrıflığı'na sürekli rapor gönderecekti⁴⁹.

Bu gibi tedbirlerle ithal edilen zahirenin aşırı fiyatla satılmasından doğan buhran kısmen de olsun önlenmeye çalışılırken, bu sırada merkeze bağlı ilçelerde de bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Çarşamba'nın yüksek köylerinde, bir önceki sene mahsûl verimli olmadığından, tohumluğunu ayıran ahalinin elinde yemeklik mısır kalmamıştı. Bu nedenle yüksek köylerde ahali açlıkla başbaşıydı. Bu köylerden en fazla sıkıntı içinde bulunan Yoncaoğlu Köyü

⁴⁷ Merzifon Belediyesi, Canik'e gönderilmek üzere toplanan 400 çuval una el koymuştur. Canik mutasarrıfı, Dahiliye Nezaretî'ne müracaat etmesine rağmen el konulan unları alma imkânı olmamıştır. Hatta kendisine, söz konusu unların, Canik Nokta Kumandanlığından verileceği söylendiği halde, verilen sözde durulmaması onu çileden çıkarmış, "bu memleketle kanunla nizamla halkı doyurmak nasıl kâbil olacaktır" diye tepkisini ortaya koymuştur. BOA.DH.İ.UM.E./35(62), Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezaretî'ne tel. 24 Haziran 1917 (24 Haziran 1333).

⁴⁸ BOA.DH.İ.UM.E./32 (53)-3, Sivas valisi Süleyman Necmi Bey'den Dahiliye Nezaretî'ne tel. 29 Nisan 1917 (29 Nisan 1333).

⁴⁹ BOA.DH.İ.UM.E./32(53)-3, Dahiliye Nazırı vekili Cavid Bey'den Canik Mutasarrıflığı'na tel. 1 Mayıs 1917 (1 Mayıs 1333).

muhtarı Ali ile Karakaya Köyü muhtarı Hasan, Dahiliye Nezareti'ne müracaat ettiler (17 Mayıs 1917). Buna göre, kışlık mahsüllerinin çıkmasına kadar geçimlerini temin için iki aylık ihtiyaçlarına karşılık 36 bin kıyye (46.800 kg.) yemeklik mısır istemekteydiler⁵⁰. Aynı maksatla Çarşamba kaymakamlığı da Nezarete müracaat etmiştir. Bunun sonucunda, Sivas'ta bulunan Üçüncü Mıntuka İaşe Riyaseti'ne bilgi verilerek Çarşamba'da ekmeçlik un sıkıntısı çeken köylere mısır gönderilmiştir⁵¹.

Bafra kazasında da 1917 yılı mayısına doğru erzak sıkıntısı had safhaya ulaşmaya başlamıştı. Depolarda ahaliye satılacak un miktarı 20-30 çuvala inmiş ve Vezirköprü'den temin edilmeye çalışılan zahire de tedarik edilememişti. Askeri memurlar A'şar Ambarı'ndan mîrî fiyatla ihtiyaçlarını gördüklerinden bu sıkıntudan en çok "*ufak maaşlı memurlar*" ve düşük gelirli aileler etkilenmekteydi. Mevcut sıkıntının bir ölçüde aşılabilmesi için, Canik Mutasarrıflığı askeri memurlar gibi mülkî memurlar ve düşük gelirli ailelerin de, A'şar Ambarı'ndan mîrî fiyatla ihtiyaçlarını temin etmesini Dahiliye Nezareti'nden talep etmiştir. Dahiliye Nazırı Talât Paşa, Maliye Nazırı Câvid Bey ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bu konuda 24 Mayıs 1917'de müracaatlarda bulunmuşsa⁵² da Harbiye Nezareti "*pek şedid olan ihtiyâc-ı askeri*" sebebiyle A'şar Ambarı'ndan mülkî memurlar ve düşük gelirli ailelerin mîrî fiyatla ihtiyaçlarını temin etmelerini kabul etmemiştir⁵³. Bu durumda Talât Paşa, Üçüncü Mıntuka İaşe Riyaseti'ne gönderdiği bir tel ile, mıntuka dahilinde bulunan Bafra'nın iaşesinin nasıl temin edileceğini sormuştur⁵⁴. Yani erzak sıkıntısının giderilmesi Canik Mutasarrıflığı'nın ve Bafra kaymakamlığının özel çabalarına kalmıştır.

1 - Mülteci Akınlarnın Fiyatları Yükseltmesi

Canik'te çok sayıda mültecinin bulunması ve onların iaşe ve giderlerinin devletçe karşılanmaya çalışılması kuşkusuz fiyatları anormal derecede etkili-

⁵⁰ BOA.DH.İ.UM.E/33(64)-3, Karakaya muhtarı Hasan ve Yoncaoğlu köyü muhtarı Ali'den Dâhiliye Nezareti'ne tel. 17 Mayıs 1917 (17 Mayıs 1333).

⁵¹ BOA.DH.İ.UM.E/33(64)-2, Dahiliye Nezareti'nden Canik Mutasarrıflığı'na tel. 22 Mayıs 1917 (22 Mayıs 1333).

⁵² BOA.DH.İ.UM.E/33(49)-1, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya ve Maliye Nazırı Cevat Paşa'ya tezkire. 24 Mayıs 1917 (24 Mayıs 1333).

⁵³ BOA.DH.İ.UM.E/33(49)-3, Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire. 29 Mayıs 1917 (29 Mayıs 1333).

⁵⁴ BOA.DH.İ.UM.E/33(49)-2, Harbiye Nazırı Talat Paşa'dan Üçüncü Ordu kumandanı Vehip Paşa'ya tel. 2 Haziran 1917 (2 Haziran 1333).

yordu. En azından gün geçtikçe çoğalan istifçi ve vurguncular, fiyatların artmasında etkili oluyorlardı. Bu nedenle Canik Mutasarrıflığı ihtiyaçların karşılanmasında güçlük çekmekteydi. 1917 Mayısında fiyatların aşırı derecede artması sonucu bir okka (1283 gr.) mısır ekmeği 20 kuruş ve buğday ekmeğinin okkası da 35 kuruşa yükselmişti. Aynı yıl İstanbul'da dağıtım tâbi ekmeğin kıyyesinin (1.300 gr) 2.5 kuruşa verildiği dikkate alınırsa bu durum tahammülü imkânsız bir görünüm arz etmekteydi. Gerçi İstanbul'da serbest piyasa ekmeğinin kıyyesi 18 kuruştur, ama yine de Canik'teki fiyatların irtifâsı memur, mülteci ve muhtaç insanları ürkütüyordu⁵⁵.

Mültecilere kişi başına 100 para (kuruşun kırkta biri) yevmiye verilmekteydi. Bu parayla bir kişinin kendisini geçindirmesi imkânsızdı. Belediye tarafından temin edilen un ve zahirenin fiyatları daha ucuza gelmekteydi. Meselâ, mısır ekmeğinin okkası 13 kuruştur. Fakat, çok sayıdaki muhacirin yanında düşkün insanların ihtiyaçlarının temini de işin içine girdiği için belediyenin sattığı ekmekler yetmemekteydi. Bu nedenle ahâli mecburen serbest piyasaya yöneliyordu. Muhacirlere verilen 100 para ile ancak "50 dirhem" (162.5 gr.) ekmek alınabiliyordu ki bu, bir insanın günlük ihtiyacını karşılamada yetersizdi. Canik Mutasarrıflığı, bir muhacirin iâşesini karşılayabilmek için yevmiyesinin 10 kuruşa çıkarılmasını istemekteydi. Fakat, harbin mali sıkıntısının ülkenin her tarafını aynı taziyette etkisi altına aldığı düşünülecek olursa, bu teklifin kabul edilmesi imkânsızdı. Çünkü sadece mülteciler değil, işsiz-güçsüz ahali, erkeği askerde bulunan aileler ve memurlar açlıkla karşı karşıya bulunuyorlardı⁵⁶. İşte bu nedenlerle Canik Mutasarrıflığı mültecilerin iâşesi için zahire denen bir şeyin kalmadığını ileri sürerek onlar ve diğer muhtaç kimselerin iâşelerinin temini için İâşe-i Umûmiye-i Merkez Heyeti Reisi (Dahileye Nezareti)'nden yardım istemekteydi⁵⁷.

⁵⁵ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 50; Canik'te fiyatların artması dışarıdan ihtiyaç kadar tüketim maddelerinin gelmemesinden kaynaklanıyordu. Mesela, 1917 Mayıs ayında Bafra Nokta Kumandanlığının, Canik Belediyesi'nce alımı yapılan sığırları göndermemesi ve el koyması bu alanda belirli bir süre darlık oluşturmuştur. Askerî ve sivil idareciler arasındaki irtibatsızlık da bu darlığın oluşmasına kısmî etki yapıyordu. BOA.DH.İ.UM.E/33(74), Dahiliye Nâzırı Talat Paşa'dan Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya tezkire. 23 Mayıs 1917 (23 Mayıs 1333).

⁵⁶ BOA.DH.İ.UM.98/4(1/43)-4, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tel. 1 Haziran 1917 (1 Haziran 1333).

⁵⁷ BOA.DH.İ.UM.98/4(1-43), Nazır Talat Paşa'dan Üçüncü Ordu Kumandanı Vehîp Paşa'ya tel. 27 Mayıs 1917 (27 Mayıs 1333).

Canik'te iaşe müzâyakasına sebep olan çok sayıda muhacirin göç yoluyla gelmesi, Dahiliye Nezareti'nin Trabzon valiliğine gönderdiği bir yazıyla önlenmeye çalışıldıysa da bunun önüne geçilemedi. Zira, firar suretiyle akınlar devam ediyordu⁵⁸. Hatta, Ordu'dan Canik tarafına muhacir geçirilmemesi yolunda Trabzon vilayetine tebl'gât yapılmasına rağmen, gelenlerin ellerindeki vesikalara eski tarihler atılarak yine sevkiyata devam edilmekteydi⁵⁹.

1917 yılı Haziran ayı itibariyle Canik'e gelen muhacirler iki kısma ayrılıyordu⁶⁰:

1- Daha önceden ve son iki-üç ay öncesine kadar gelenler: Bunlar tamamen iskân edilmiş, hastaların tedavileri çeşitli hastahanelerde yapılmıştır. Yetim çocuklar için 600 küsür kişilik Dârüleytam açılmış, çocukların üstleri giydirilerek mekteplere tahsil için gönderilmeye başlanmıştır. Bunlardan bir çoğu da asayışı temin edilen köylerde iskân edilerek kendilerine tohumluk verilmiştir.

2 - Mütemediyen Trabzon vilayetinden sevk edilmek ve firâr etmek suretiyle gelenler: Bunlar da mümkün olduğu kadar iskân edilmeye çalışılmış ise de iskân edecek bina ve verilecek zahire kalmadığından zor durumda bulunmaktadırlar.

Dahiliye Nezareti, Canik'in daha fazla bunalıma düşmemesi için, bu aşamadan sonra gelen muhacirlerin iaşe ve iskân edilmeyip istedikleri yerlere gitmeleri için başka yerlere sevk edilmesini istemiştir. Bundan sonra gelen muhacirler Heyet-i Sıhhiye'nin tayin ettiği gün kadar konaklama mahallerinde bekletilip ihtiyaçları giderildikten sonra serbest bırakılmaya başlanmıştır⁶¹.

Son gelen muhacir gruplarının Rumlardan boşalan köylere ve evlere iskân edilmeleri düşünüldüyse de asayişin olmaması sebebiyle Canik Mutasarrıflığı bu sorumluluğu üzerine alamayacağını bildirmiştir. Çünkü,

⁵⁸ BOA.DH.ŞFR.76(93), Dahiliye Nezareti'nden Trabzon Vilayetine tel. 12 Mayıs 1917(20 Receb 1335).

⁵⁹ BOA.DH.İ.UM.98/4(1/43)-4, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tel. 1 Haziran 1917 (1 Haziran 1333).

⁶⁰ BOA.DH.İ.UM.98/4 (1/43)-3, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tel. 1 Haziran 1917 (1 Haziran 1333).

⁶¹ Canik'ten sevk edilen göçmenler Bafra üzerinden Sinop veya Kavak-Havza yoluyla Çorum tarafına sevk edilmekteydi. İaşelerinin temini için güzergâhlarda dörder saat ara ile noktalar kurulmuştu. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*,s.127.

her gece köylerde baskınlar devam etmekteydi. Soygunlar, ırza tecavüzler, hırsızlık ve adam öldürmeler olmaktaydı. Asayiş sağlanmakla görevli Samsun ve Havalisi Kumandanlığı huzuru temin etmede yetersiz kalmaktaydı. Üçüncü Ordu tarafından Canik'in asayişinin sağlanması için teşkil edilen bu kumandanlık diğer mülkî görevlilerle irtibatlı bir şekilde çalışmıyor ve bu nedenle de mutasarrıf tarafından tenkit ediliyordu. Mülkî idarenin emrinde hiçbir kuvvet bulunmuyor ve jandarma ile diğer kuvvetlerin hepsi bu kumandanlığın emrinde vazife yapıyorlardı. Mutasarrıf Lütfi Bey, Samsun ve Havalisi Kumandanlığı'nı, eşkiyanın nasıl takip edileceğini bilmemekle, sancağın asayiş ile ilgili görüş alış verişinde bulunmamakla ve çalışmalarının neticelerinden kendilerine bilgi vermemekle tenkit etmekteydi. O, bu kuvvetlerin yedide biri zamanında kendilerine verilseydi bölgedeki asayiş sağlanabileceğini iddia ediyordu. Ayrıca, memleketin geleceği için ümitsiz olduğunu, işin hallolma zamanının gelip geçmekte olduğunu ve “*memleketin ne elim bir idâre içine yuvarlandığını*” belirttiikten sonra “*bir gün evvel bu memlekete hakîki ve meşrû bir idâre tayin edilmesini*” temennî etmekteydi (11 Haziran 1917)⁶².

Bütün önlemlere rağmen muhacir akını sürüyor ve onların ihtiyaçları her geçen gün çoğalıyordu. Yerli halkın da geçim sıkıntısı dikkate alındığında durum çekilemez bir hale giriyordu. Bu nedenle Canik'te yerli ve muhacir muhtaçların ihtiyaçlarının düzenli bir şekilde temini için köklü idari bir düzenlemeye ihtiyaç vardı.

2 - İaşe-i Umûmiye Kararnâmesi'nin Canik'te uygulanması

İaşe meselesini köklü bir düzene koyabilmek ve ihtikârı menederek ekonomik buhranı önlemek için hükümetçe bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bu nedenle daha önce geçici olarak çıkarılan 1 Mayıs 1916 ve 23 Temmuz 1916 tarihli kanunların kapsamları biraz daha genişletilerek 5 Nisan 1917'de “*Gıda ve sair ihtiyaç maddelerinin satış ve Tevzî*” hakkındaki kanun çıkarıldı. Bu kanuna göre İstanbul'da, İaşe-i Umûmiye-i Merkez Heyeti, vilayetlerde İaşe Tâli Komisyonları kurulacaktı. İstanbul'da Şehremaneti, taşralarda ise belediyeler belirleyecekleri ihtiyaç maddelerine azamî fiyatlar koyabilmeye ve bunların satış usullerini tesbite yetkiliydiler⁶³.

⁶² BOA.DH.İ.UM.98/4(1/43)-5, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tel. 11 Haziran 1917 (11 Haziran 1333).

⁶³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/4 ,s.536.

25 Nisan 1917'de de İaşe Kanunu'nun tatbik-i suretini gösterir bir nizamname yayımlandı. Buna göre kanunun tesbitini emrettiği bölgeler yeniden karara bağlandı ve ülke şu şekilde beş bölgeye ayrıldı⁶⁴:

Birinci bölge: İstanbul, Trakya, bütün Marmara çevresi, Ege vilayetleri, Eskişehir, Ankara, Konya ve Kastamonu.

İkinci bölge: Diyarbakır, Mamüretülaziz, Maraş, Urfa ve Antep.

Üçüncü bölge: Trabzon, Kayseri, Samsun ve Sinop.

Dördüncü bölge: Adana, Halep, Şam, Beyrut, Kudüs, Cebel-i Lübnan ve İçel.

Harp sahnesi olan Erzurum, Van, Bağdat ve Basra bu taksimata dahil edilmemiştir.

Dağıtımdaki aksaklıklar ve suistimallere mani olunamaması nedeniyle 24 Mayıs 1917'de ihtikârî önlemek için geçici bir kanun çıkarıldı. Buna göre, malların yüksek fiyatlarla alınıp satılması ve tek elde biriktürülmesi yasaklandı. İhtikâr ile ilgili davalara Divân-ı Harb-i Örfî bakacaktı. İhtikâr suçunu araştırmak ve iaşe heyetinin işlemlerini denetlemek için Dahiliye Nezareti'nin başkanlığında bir heyet kuruldu⁶⁵.

Bu kanunun üzerinden iki-üç ay geçmeden 18 Ağustos 1917 tarihinde “İaşe-i Umûmiye Kararnâmesi” çıkarıldı⁶⁶. Dahiliye Nazırı Talât Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa arasındaki çatışmanında bu düzenlemeyi getirdiği söylenmekteydi. Çünkü bu kararnâmeye göre, İaşe Müdüriyeti Umumiyesi kurularak, mülga iaşe heyetinin bütün alacak ve borçları bu müdürlüğe devrediliyordu. Müdürlük bu sefer Harbiye Nezareti'ne bağlanıyor ve ilk defa olmak üzere sivil halk ile askeriyenin iaşe işleri birleştirilmiş oluyordu⁶⁷. İaşe ambarlarının ayrı ayrı teşkil edilmesi ve farklı memurlar atanmasının hazineliğe zarara sokacağı öne sürülerek, ambarlar birleştirildi. Fakat askerler ile sivillere yapılan dağıtımlar ayrı defterlerde tutulmaya başlandı⁶⁸.

⁶⁴ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, s.45.

⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/4, s.537.

⁶⁶ İaşe Kararnâmesi 28 maddeden mürekkeptir. *Düstûr*, c.10,2. terüp, İstanbul 1928, s. 558; İaşe Kânunu'nun çıkarılması sırasında Meclis-i Mebusan'daki müzakereler için bakınız: *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 3. cilt, Devre:3, İçtümâ 4, s. 56,82,129,168,198,235,444,510,541.

⁶⁷ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, s.46.

⁶⁸ BOA.DH.İ.U.M.20/4(2/75)-14, Harbiye Nezareti'nden tezkire 2 Haziran 1918 (2 Haziran 1334).

5 Nisan 1917 tarihli "Gıda ve sâir ihtiyaç maddelerinin satış ve tevzi" hakkındaki kanun çıktıktan sonra Canik'in bağlı olduğu üçüncü iâşe bölgesi olan Sivas'ta, yeni düzenlemeleri gözden geçirmek ve tevziatı buna göre yapmak amacıyla bir toplantı yapıldı. Canik Mutasarrıfı, Sivas'taki toplantıya yürürlüğe konan kanun gereği- İâşe Tali Komisyonu Başkanı sıfatıyla katılıyordu. Sivas'taki Mıntuka İâşe Heyeti müzakeresinde varılan karar gereği, hâsılât-ı umûmiyeden öşür çıktıktan sonra öşürün bir mislinin - tamamı geçen seneki öşür miktarı kadar olmak kaydıyla- ordu namına alınması, kalan hâsılâttan ziraatçilerin bir senelik yiyecek, yemlik ve tohumluğu çıktıktan sonra bâkîsinin İâşe Komisyonu adına mübâyaası kararlaştırıldı. Ayrıca iâşe tevziatı da vesikaya bağlanıyordu. Canik mutasarrıfı, önceki sene sancakta çok kıtlık çekildiğini, bu sene bol olması beklenen mısırın tamamının açlık içerisinde kıvranan ahalinin ihtiyaçlarına sarfedilmesi için Canik'ten ordu namına alım yapılmamasını istedi, fakat bu teklifi kabul görmedi. Mutasarrıf, sancağın kendi mahsûlüyle beslenmelerine imkân olmayan muhacirlerin iâşesi bol olan yörelere naklini de teklif etti. Fakat bu teklif de, yeterli nakil vasıtalarının olmadığı ve muhacirlerin yollarda telef olabilecekleri öne sürülerek, oldukları yerlerde kalmalarının daha evlâ olduğu ve mıntuka tarafından da ihtiyaçlarının teminine çalışılacağı sözü verilerek uygun bulunmadı⁶⁹.

Mutasarrıf, Sivas toplantısından sonra, yeni oluşumu uygulamak üzere 22 Temmuz 1917'de Canik'e geldi ve aynı gün çalışmalarına başladı. Bu zamana kadar sancakta bir iâşe komisyonu kurulmamıştı. Askerî hizmetten muaf olmak için birkaç zengin'in ortaklaşa oluşturdukları sermayeler ile mevcut bir şirket vardı. Bu şirket zahire ve erzak ithal etmeye çalışıyor, fakat fâhiş fiyatla sattıkları için iâşe buhranına sebep oluyordu. Söz konusu şirket hemen dağıtıldı. Yine belediye de kendi imkânlarıyla un ve zahire ithal edip ahaliye uygun fiyatla dağıtmaya çalışıyor, fakat bu yeterli olmuyordu. Ekmeğin fiyatı 40 kuruşa kadar çıkmıştı. Canik mutasarrıfı, bu şartlar altında 22 Temmuz 1917'de kanunun ön gördüğü şekliyle İâşe Tali Komisyonu'nu kurdu. Komisyon 23 Temmuz'da ilk toplantısını yaparak belediyenin elindeki ve siparişi ettiği un ve zahireleri bedeli üzerinden satın aldı. İlk icraat olarak kıyvesi 15 kuruştan ekmeğe satışına başlandı. Merkezin nüfusunu öğrenmek için 2-3 günlük bir çalışma neticesinde Canik merkezinin nüfusu tesbit edildi. Ayrıca liva genelinde köylere varıncaya kadar ziraatçı ve ziraatçı

⁶⁹ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-15, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânun-ı Sani 1334).

olmayan nüfus belirlendi. Bu sayımlar neticesinde 30 Temmuz'dan itibaren 11.657 büyük ve 4.700 küçük nüfus muhacire her gün ekmek tevziine başlandı. Bu şekilde piyasadan 16.357 müşteri çekildiğinden serbest piyasada ekmek fiyatları ucuzlamaya başladı. Canik'in kendi hâsılâtının mevcut işesine yetmemesi sebebiyle ordu mübâyaasından muaf olmak amacıyla, 12 Ağustos'ta Mıntuka İaşe Heyeti'ne tekrar mürâcaat edildiyse de bu istek yine reddedildi⁷⁰.

Temmuz sonlarında Mıntuka İaşe Heyeti reisi Vehip Paşa ve ikinci reis Necmeddin Bey yapılan çalışmaları tetkik için Canik'e geldiler. Merkez sancağın 15 günlük işesi için Amasya'dan 100 bin kilo zahire tedarik emri verdiler. Ayrıca Tokat'tan da 100 bin kilo zahire istenildiği zaman alınacaktı. Vehip Paşa beraberindeki heyetle Bafra'ya geçerek oranın işesi hakkında incelemelerde bulundu. Harmanlar döktürülerek Bafra'nın bir aylık işesi temin edildi. Oradan Çarşamba ve Trebolu'ya kadar uzanan güzergâhda incelemelere başlandı. Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kazalarının işesi de aynı Bafra gibi geçici de olsa güvence altına alındı. Fakat Ordu, Giresun ve Trebolu'nun durumları çok kötüydü. Bu yörelerin geçen seneki mahsûlâtları da pek verimli olmamıştı. Ordu kazası Belediyesi zor şartlar altında da olsa Amasya ve Çorum sancaklarından zahire ithal etmek için bir teşkilât kurmuştu. Temin edilen zahireler işe fiyatından epeyce yüksek idi ama, içinde bulunulan durum gereği yine de ehven sayılıyordu. Trebolu kazasının ziratile uğraşan ahali daha az ve ihtiyacı da o kadar fazlaydı. Durumu tespit eden Vehip Paşa, daha önce Canik emrine tahsis edilen Tokat'tan ithal edilecek zahireyi söz konusu kazaların ahalinin ihtiyaçları için kullanma tâlimatı verdi⁷¹.

Vehip Paşa, bölgede incelemelerde bulunurken 18 Ağustos 1917 tarihli İaşe-i Umûmiye Kararnamesi çıkarıldı. Bu nedenle Canik mutasarrıfı da he-

⁷⁰ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-15, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

⁷¹ Tokat'tan zahire getirilmesi hemen mümkün olmadığından, bu sırada Niksar ambarına gönderilmek üzere olan Karakuş nahiyesi zahiresi öşründen 100 bin kilo zahirenin kullanılmasına karar verildi. Tokat'tan temin edilen aynı miktardaki zahire de Niksar'a geçirilecekti. Buna göre, 100 bin kilo zahirenin 30 bini Ordu, 60 bini Giresun, 5 bini Trebolu kazalarına ve 5 bin kilosunun da acil ihtiyaçlı olan bölgeye sevk edilmek üzere Ünye'de bırakılmasına karar verildi. Yalnız ileride kullanılmak üzere ayrılan 5 bin kilo zahire (Arpa) Ünye tohumluğuna kullanıldığından, bunun mukabilindeki mısır Trebolu'ya gönderildi. BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-16, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

yetle beraber Sivas'a giderek İaşe Kararnamesi gereği yapılacak yeni uygulamaları ve alınacak yeni kararları tesbit etmek için yapılan toplantıya katıldı. Toplantı sonunda Mıntıkaca takip edilecek hareketler tespit edildi. Birçok münakaşalar neticesinde şu kararlara varıldı⁷²:

1 İaşe namına, aynı öşür nisbetinde alımlar yapılacaktır.

2- Kendi iaşesini temin edecek derecede iaşesi olmayan ve menzil mıntukaları tarafından iaşe edilmeyen şu kimse ve grupların vesika mukâbilinde iaşe ambarlarından iaşeleri temin edilecektir: Memurlar, mülteciler, muhacirler, polisler, jandarmalar, şehid aileleri, tüm emekli memurlar, yetimler ve dul kadınlar, gece mektepleri, hapishaneler, hastahaneler, ziraatle iştigâl etmeyen ahaliden fakir ve serbest zahireden iaşelerini temine imkânı olmayanlar.

3- Ekmek veya zahire yardımı yapılan muhacirlere yevmiye dağıtılmayacaktır.

4 Mıntuka dahilinde serbest zahirenin kazadan kazaya nakli livanın, livadan livaya nakli de Mıntuka İaşe Riyâseti'nin kararına ve vesika vermesine bağlıdır.

Canik mutasarrıfı yakarıdaki kararların bazılarını muhalif kaldıysa da Amasya, Çorum ve Tokat'tan 100'er bin kilo zahire sözü alarak Sivas'tan ayrıldı. Vesikasız zahire naklini kazalara gönderdiği tamimle yasakladı ve tâlimatnameyi aynen uygulamaya başladı. Harmanlardan da yerli mahsûllerin alınmaya başlanmasıyla, Canik'te iaşe sıkıntısının azalacağı tahmin ediliyordu. Amasya, Çorum ve Tokat'tan satın alınacak zahireleri temin için Dahiliye Nezareti'ne müracaat edildi. Ayrıca Amasya ve Tokat'dan 200'er bin kilo zahire sözü daha alındı. Canik Mutasarrıflığı, söz konusu zahireleri ithal etme görevini müteahhidlere verirken, sancağın her tarafında dağıtılacağına ve fiyatlar üzerinde oynama yapmayacaklarına dair kendilerinden, Adliye Katipliği'nden tasdikli taahhütnameler almaktaydı. Zahire tedarik edecek müteahhitler şu hususları kefilleniyorlardı⁷³:

⁷² BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-17, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918(15 Kânûn-ı sâni 1334).

⁷³ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-13, İaşe Talimatnamesi gereği Çorum, Tokat ve Amasya'dan zahire celbedecek tüccarların imzaladıkları senet.

- 1- Kendileri veya adamları vesika ile alım yapacaklardır.
- 2- Aldıkları zahireleri ilgili sancak yetkililerine tasdik ettirip, oradan alacakları dönüş vesikası ile Canik'e geleceklerdir.
- 3- Zahire alış fiyatlarını ilgili sancakta dönüş vesikasına kaydettireceklerdir.
- 4- Nakliye ücretini ilgili sancakta tasdik ettireceklerdir.
- 5- Zahireleri Canik Mutasarrıflığı'nın tesbit ettiği yerlerde esnafa satacaklardır. Yüzde on kârla satış yapılacak ve görevlilerce tasdik edilecektir.
- 6- Bir kişiye on kilodan fazla zahire satılmayacak ve alıcıların isimleri, verilen miktar bir deftere kaydedilecektir. Bu defterlerin sahifeleri Ticaret Odası tarafından mühürlenecek ve hükümet tarafından her zaman teftişe açık bulunacaktır.

7- Hükümet engellemedikçe zahire ithal edip satmaya mecburdurlar.

8- Taahhünameye aykırı hareket edenler mahkeme hükmüne gerek olmadan Samsun Belediyesi'ne 500 lira tazminat ödemek zorundadırlar.

Serbest zahire ile işe komisyonlarının iştigâli mevcut işe teşkilâtuna aykırı bir olaydı. Daha önce zahire işleriyle ilgilenen belediyenin efkâr-ı umûmiyede hüsn-i te'sir bırakmadığı dikkate alınarak doğacak suistimallerin önüne geçmek için zahire alımlarında Ticaret Odası'nın da nezareti şartı getirildi⁷¹.

Yeni düzenlemeler yapıldıktan sonra taahhünameleri alan tüccarlar zahire getirmek üzere Tokat, Amasya ve Çorum'a gitmeye başladılar. Amasya mutasarrıfı, alımların belirlendiği kazalardan yapılması şartını getirdi. Gittikleri kaza kaymakamları kendi ihtiyaçları olduğunu ileri sürerek tüccarların alımlarına engel olmaya başladılar. Bazıları da alımı yapılacak hubûbatı sınırlama yoluna gitti. Çorum mutasarrıfı, zahire tedariki imkânı olmayan iki kaza gösterdi ve daha önce alımı yapılan zahireyi vermedi. Sivas'ta bulunan Mıntuka İaşe Riyâseti, gösterilen bu engellemelere müdahalelerde bulunmadı. Hatta Çorum'da, Canik'ten giden tüccarlar vasıtasıyla tedarik edilen

⁷¹ Giresun kazası da Canik'teki yeni oluşumu örnek alarak Tokat, Amasya ve Çorum'dan zahire ithaline yönelik bir şirket kurdu. Kurulan şirketin sorumlulukları ve faaliyet alanları Canik'te müteahhitlerin taahhüdleriyle aynıydı. BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-17, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

zahirenin elverişli bulunanlarının tohumluk olarak, kalanının da işeye sarf edilmek üzere Çorum İaşe Komisyonu tarafından alınmasını emretti. Zahire ithali için giden, fakat kendilerine bütün zorlukların gösterildiği tüccarlar elleri boş dönerek, daha fazla zarara uğramamak için taahhütnameleri iade etmeye başladılar. Tüccarların bu seferinden sadece Amasya'da önceden tedarik edilen 15.375 kilo un getirebilmek mümkün olabildi. Bunun da 4.650 kilosu Giresun'a gönderildi⁷⁵.

Üçüncü Mıntuka İaşe Heyeti'nin Amasya'da yapılan değerlendirme toplantısında Canik'e getirmek üzere toplanmaya çalışılan zahirelerin engellenmesi görüşüldü. Burada alınan kararla Canik'te ziraatçilerin tohumluklarının dışarıdan temini kararlaştırıldı. Mısır mahsulü de bol olduğundan ileride sancak dahilinde işe buhranı olmayacağı tahmin ediliyordu. Fakat mısır hasılatının ahalinin tüm ihtiyaçlarına yetişmesi imkânsız görünüyordu. Bol olduğu söylenen mısırın da kuruması ve ihtiyaca âmâde bir hale gelmesi uzun zamanı alacaktı. Zaten istihlâki yapılan mısırlar fırında kurutularak harcanıyordu. Bu nedenle Canik mutasarrıfı önceden alınması kararlaştırılan zahirelerin temin edilmesini istedi. Fakat Üçüncü Mıntuka İaşe Heyeti, Canik'in nüfusuyla ilgili bir cetvel gönderilmesini, hesapsız yapılacak tevziâtın bir ihtiyacı kapatabileceğini, diğer taraftan da daha büyük problemlere yol açacağını söylemekteydi. Haddizâtında Canik'in nüfusu ve ihtiyaçlıların listesi Sivas toplantısında mutasarrıf tarafından Mıntuka İaşe Heyeti'ne verilmişti. 1917 yılı Eylül'ü ortalarında Canik'te 22.480 kişinin işesi sağlanıyordu. Ayrıca muhtaç olduğu tesbit edilen 5.960 Rum'a da işe tevziâtı için hazırlık yapılıyordu. Yani, şayet dışarıdan zahire gelmezse Canik'te işe buhranı kaçınılmaz bulunuyordu⁷⁶.

İaşe talimatnamesinde, zahiresi bol olan mıntukalardan işe sıkıntısı olan bölgelere tedarik yapılması emrine rağmen Canik'e zahire temin edilememesi işe ambarından ihtiyaçlarını temin edeceklerle, serbest zahireden geçimini sürdürenleri açıklıkla başbaşa bıraktı. Nitekim, işe ambarından yardım alınamaması ve Çorum, Tokat ve Amasya'dan da zahire temin edilememesi nedeniyle 30 Eylül-1 Ekim 1917 tarihleri arasında Canik'te fırınlarda ekmek çıkmadı. Başta muhacirler olmak üzere memur ve muhtaç kesim bu arbe-

⁷⁵ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-18, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

⁷⁶ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-19, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

dede etkilenen kesimlerdi. Memurlara nüfus başına her gün büyüklere 400, küçüklere ise 200 gram un verilmekteydi. Canik'te başlayan bu buhran, şayet dışarıdan zahire getirilemezse mısırın kullanıma hazır hale gelmesine kadar devam edecekti⁷⁷.

Kaçak zahirenin de yasaklanması Canik'teki iaşe kıtlığını ciddi boyutlara taşımaktaydı. Canik Mutasarrıflığı, ahalinin zahire sıkıntısı ile başbaşa kalması üzerine Üçüncü Mıntuka İaşe Heyeti ve Dahiliye Nezareti nezdinde teşebbüse geçti. Amasya, Çorum ve Tokat'tan önceden söz verilen miktarda zahirelerin bir-kaç gün içinde acilen gönderilmesini istiyordu. İç bölgelerden talep edilen zahireler 650 bin nüfuslu Canik sancağında ancak geçici bir rahatlama yapabiliyordu. Zaten tüm bu kısa vadeli tedariklerle yerli mahsül mısır zamanının gelmesi hedefleniyordu⁷⁸.

Canik, ancak zor şartlar altında geçimini temin ederken ve bazen ekmek dahi çıkmazken, aynı zamanda Trebolu'ya kadar sahil boyu iaşe sevkiyatı da yapıyordu. Yapılan iaşe sevkiyatı, ahalinin ihtiyaçlarından kısılarak ve zor şartlar altında gerçekleştiriliyordu. Bu nedenle, Canik'te bulunan iaşe ambarı hiçbir zaman dolmamıştı. Bu çerçevede 18 Temmuz-7 Ekim 1917 arasında Giresun'a 358 çuval un, 66 çuval arpa, 39 çuval buğday ve 65 çuval mısır, 46.057 kilo mısır, Ordu'ya da 240 çuval un ve 10 çuval mısır gönderildi. Yine 15-22 Kasım tarihleri arasında da Ordu'ya 5.000 kilo arpa sevk edildi. Mısırlar Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kazalarından ahalinin mahsülünden satın alınarak gönderilmiştir⁷⁹. Canik Mutasarrıflığı'nın emriyle toplanan bu mısırların Trebolu istikâmetinde gönderilmesine, kendi ihtiyaçlarını vermek istemeyen kaza kaymakamlıkları tarafından bazen engel olunuyordu. Çarşamba kaymakamlığı 1917 Mayıs ayında kazadan tertip edilen mısırların Giresun'a sevkine sadece bu sebeplerden dolayı engel olmuştur⁸⁰. Yine Canik'ten Giresun ahalisinin ihtiyaçları için gönderilen unları taşıyan şahıs-

⁷⁷ BOA.DH.İ.UM.E/39(40), Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tel. 30 Eylül 1917 (30 Eylül 1333); Nöbette kalan posta memurlarına iki ekmek verilmekteydi. E/39(69), Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Posta ve Telgraf Nazırı Haşim Bey'e tezkire. 4 Ekim 1917 (4 Teşrin-i evvel 1333).

⁷⁸ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-19, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

⁷⁹ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-20, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

⁸⁰ BOA.DH.İ.UM.E/33(78), Trabzon valisi Cemal Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne tel. 23 Mayıs 1917 (23 Mayıs 1333).

lar bu erzakı Terme'de satarak paraları zimmetlerine geçirmişlerdir⁸¹. Tüm bu engellemeler şiddetle takip edilmesine rağmen, söz konusu bölgelerdeki muhtaç ahali asıl mağdur olanlar olmuştur.

18 Ağustos İaşe Kararnâmesi'nden sonra memurlara da iaşe tevziatına başlanmıştı. İaşe dağıtımının meşakkatli bir duruma girmesi aylıkları yetersiz olan memurları epey zor durumda bırakıyordu. Zîra, 1917 yılı sonlarına doğru zahire kıtlığının doğurduğu ortamda fiyatların anormal derecelerde artması sonucu ekmeğin okkası 80-90 ve hatta 100 kuruşa kadar çıkmıştı. Bu durumda bütün mesaisi devlete hizmet olan memur, ölüm veya hırsızlıktan birisini tercihe zorlanmıştı. Sadece Canik merkezinde aynı tarihte 2732 memur ailesi bulunuyordu. Memurlarla birlikte iaşeleri her gün bilfiil ekmek verilerek temin edilen 23.250 muhacir ve muhtaçlar için, iç kesimlerden getirilen unlar Havza ve Canik değirmenlerinde öğütülüyordu. Yalnız, Eylül sonlarında iç kesimlerden zahirenin gelmemesi üzerine bu sefer Canik'teki askeriye ait fabrikalarda bu işlem görülmeye başlandı. Fakat, askeri fabrika yetkilileri günde 75 çuval ihtiyaca karşı ancak 50 çuval un verebileceklerini bildirince, muhacir, memur ve muhtaçlara da aynı Hıristiyanlar gibi arpa ekmeği vermek zarureti hasıl oldu. İaşe ambarlarında arpanın buğdaydan daha fazla olması da yetkilileri bu yönde karar almaya sevk etmişti. Nitekim 8 Ekim'den sonra dağıtılan ekmekler %30 arpa karışımı olarak ahaliye verilmeye başlandı⁸².

Fakat, Eylül sonlarında iç kesimlerden zahirenin gelmemesi sebebiyle, bütün tedbirlere rağmen ahalinin iaşesi genel olarak kaçak zahireye kaymaya başladı. Kaçak zahireden faydalananlar, muhacir, memur ve muhtaçların dışındaki kesimdi. Bunlar ticaretle uğraşanlar ve serbest meslek erbabıydı. Canik'in merkezinde aksaklıklara rağmen iaşe temini kısmen iyi gidiyordu. Terme, Çarşamba, Bafra, Ünye ve Fatsa'daki memur, mülteci ve muhacirlerin durumu ise bunlardan daha kötüydü. Onlar iaşe ambarlarından yardım almakla beraber çoğu zaman serbest piyasadan geçimlerini temin etmek zorunda kalıyorlardı. Fakat Ordu, Giresun ve Trebolu'dakilerin halleri ise gerçekten içler acısıydı. Canik'te olan iaşe darlığı buralarda en az on kat faz-

⁸¹ Terme'de unları satanlar mahalli görevlilerce tutuklandıktan sonra işkence gördüklerini iddia ederek şikâyetle bulundularsa da, yapılan tahkikatlar sonucu bu iddiaların asılsız olduğu anlaşılmıştır. BOA. DH. İ. UM. E/37/58, Trabzon valisi Cemal Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne tel. 29 Mayıs 1917 (29 Mayıs 1333).

⁸² BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-21, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

laydı. Bu bölge ahalisinin elinde geçimlerini sağlayacak fındıklarından başka bir şey bulunmuyordu⁸³.

İç kesimlerden zahire getirilmesi işi gerçekleşemeyince Canik'in kaza ve köylerinden mısır temini için çalışmalara başlandı. Özellikle Terme ve Çarşamba kazaları mısır istihşâli açısından zengin bir bölgeydi. Toplanan mısırların öşrü çıktıktan sonra, ahali ihtiyacı nisbetinde ayırıyor ve arta kalan ordu ihtiyacına alınıyordu. Aralık 1917'ye geldiği halde mısırların daha henüz kurumamış olması, artık mısıra dayanan muhtaçlara yönelik ekmek tevziâtını olumsuz etkilemeye başlıyordu⁸⁴. Mısır'ın kurumamış olmasından dolayı fırınlarda kurutulmak suretiyle koçan halinde alınması çalışmalarına gidildi. Bunun için tetkiklerde bulunmak üzere Çarşamba ve Terme'ye heyet gönderildi. Şayet mısır alımı yapılmazsa iaşe ambarından muhtaçlara ekmek tevziâtı yapılamayacağı bildirilmekteydi⁸⁵. Zira iaşe ambarındaki stoklar da tükenmek üzereydi. 15 Ocak 1918 tarihinde Canik iaşe ambarında 20.038 kilo arpa ve sebze ile 1714 kilo mısır ancak kalmıştı⁸⁶. Bu rakamlar, her gün yirmibinin üzerinde insana ekmek dağıtan sancağın hangi şartlar altında hizmet verdiğini göstermeye yetiyordu.

3 - Canik İaşe Ambarı'nın Faaliyetleri

18 Ağustos 1917 tarihli İaşe Kararnamesi'nden sonra Canik iaşe ambarı, livadaki çok sayıda muhacir ve iaşeye muhtaç memurlar ve düşkünler sebebiyle faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir döneme girmişti. Özellikle Eylül ayından itibaren başlayan iaşe kıtlığı bu ambardan yapılan tevziâtı daha da önemli kılıyordu.

Bu ambardan 27 Aralık 1917- 5 Ocak 1918 tarihleri arasında Sancak memurları, askeriyeden: mütekâidler, yetimler, dul kadınlar ve şehid aileleri, mülkiyeden: mütekaidin, yetimler ve dul kadınlar, İmamlar ve vakıf mütevellî-

⁸³ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-22, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne rapor. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334). 1918 yılı ilkbaharında Giresun ahalisi tohumuzluk ve zahire yokluğundan ölümlerle başbaşa bulunuyordu. Fiyatlar da aşırı derece yükselmişti. Bu nedenle zahire ihtiyaçları karşılanıncaya kadar, ambarlarda mevcut fındık posaları belediyeye devredilerek halkın istifadesine sunuldu. 2-39/20-30, Dahiliye Nezareti'ne tel. 24 Mayıs 1918 (13 Şaban 1336).

⁸⁴ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-30, Üçüncü Ordu kumandanlığından tel. 20 Aralık 1917 (20 Aralık 1333).

⁸⁵ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-29, Üçüncü Ordu kumandanlığından tel. 2 Ocak 1918 (2 K. sâni 1334).

⁸⁶ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37), Karar lâhıkası. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

leri, mahalle ihtiyar heyetleri, Cemiyetlerden: Müdâfaa-i Mülkiye, Ticaret Odası, Donanma Cemiyeti üyeleri, hastahane hademeleri, Osmanlı Bankası memurları, Konsolos ve Ecnebîler, Reji memurları, muhacir ve mülteciler, Dârüleytamlar, Menzil hastahaneleri, hapishaneler, Himâye-i Etfâl Şefkat Yurdu ve Jandarmalara toplam 89.135 kilo erzak dağıtılmıştır.

İaşe ambarından söz konusu kişilerden büyüklere 320 gram ve küçüklere ise 160 gram mısır ekmeği verilmekteydi. Bu miktar 28 Aralık 1917 tarihinden sonra büyüklere 400 ve küçüklere 320 gram olmak üzere artırılmıştır. Ayrıca Aralık 1917'de muhtaçlara 11.150 kilo da balık dağıtılmıştır⁸⁷.

Aralık 1917'de memurlara iaşe tevziâtı devam ederken, zahire kıtlığı bahane edilerek muhacirlere yalnız 10 günlük arpa dağıtımı gerçekleşmiş ve yerli muhtaç ahaliye ise hiçbir dağıtımda bulunulmamıştır. Dağıtım yapılmamasına sebep, mısırın henüz kurutulmadığından alımının yapılmamış olması gösterilmiştir. Bu nedenle muhacirler fiyatların pahalı olduğu serbest piyasadan ihtiyaçlarını temin yoluna gitmişlerdir. Üçüncü Mıntka İaşe Heyeti Reisi Vehip Paşa, Canik İaşe Ambarı'ndan yalnız memurlar ve ailelerine dağıtımın yapılması, buna karşılık muhacir ve yerli muhtaçların zaruret içerisinde bırakılmasını önlemek için, İaşe Ambarı'nın komisyonun bütün üyelerinin iştirakiyle açılmasını ve eşit dağıtım yapılması şartını getirmiştir (Ocak 1918). Buna göre, ambarın dağıtılacak aylık zahireler komisyonun huzurunda çıkarılacak, işlemler deftere kaydedildikten sonra mühürlenecekti. İaşe komisyonuna ait mühürlerin birisi askeri azada diğer ikisi ise sivil görevlilerde olacaktı⁸⁸.

Canik'te ahalinin hepsine eşit miktarda ve sürekli dağıtımı yapılacak kadar zahire mevcut bulunmuyordu. Bu zamana kadar merkezde üç yoldan gelen zahire vardı . Bunlar öşür olarak iaşe ambarlarına gelen zahire, ilk önce belediye ve özel şirketin sonraları da mutasarrıflığın tüccarlar vasıtasıyla getirdiği serbest zahire ve kanunen yasaklanan, fakat muhtekirler tarafından kolayca satışı yapılabilen kaçak zahireydi. İşte, ambarların boşalması ve serbest zahirenin gelmemesi nedeniyle Canik sancağı kendi mahsülü olan mısır ile yetinmek zorunda kalmıştır. Mısır ise henüz kurumadığından belirli bir süre iaşe darlığına sebep olmuştur. Canik Mutasarrıflığı bu geçiş aşamasında

⁸⁷ BOA.DH.İ.UM.20/37(2/37)-24, Üçüncü Mıntka İaşe Riyaseti'nden Dahiliye Nezareti'ne tel. 6 Ocak 1918 (6 Kânûn-ı sâni 1334).

⁸⁸ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-33, Üçüncü Ordu kumandanı Vehip Paşa'dan Canik Merkez İaşe Komisyonu'na tel. 13 Ocak 1918 (13 Kânûn-ı sâni 1334).

iaşe dağıtımında memurlara öncelik tanımış, muhacirlere 10 günlük ekmeğe vermiş ve yerli muhtaçları kaçak zahire ile başbaşa bırakmıştı. Dahiliye Nezareti'nden dağıtımın eşit yapılması uyarısı geldikten sonra toplanan Canik İaşe Komisyonu, 1918 Ocak ayı ortaları itibariyle ambarda bulunan 10.407 kilo buğday ve 20.038 kilo mısırın nasıl dağıtılacağını tartışmıştır. Toplantıda, talimatın 14. maddesi gereği bütün muhtaçlara eşit dağıtım yapılması ve memurlara maaşları karşılığı, muhacirlere de imkân nisbetinde iaşe tevziatı yapılması görüşleri üzerinde durulmuştur. Neticede, pek yakında mısırın kuruyarak gelmesinden sonra bütün ihtiyaçlılara eşit olarak dağıtım yapılacağı ifade edilerek ikinci görüş benimsenmiştir⁸⁹. Yani, mecburiyet karşısında yerli ahaliye yine dağıtım yapılamamıştır.

Bu sıralarda Çarşamba ve Terme'de Canik'in ihtiyacı için ahalinin elindeki mısırın toplanması da büyük meşakkatlerle gerçekleşiyordu. Yaş olan mısırlar fırınlarda kurutulmuş, köylülerin elinden alınıyordu. Bu şekilde toplanan mısırlar gruplar halinde Canik İaşe Ambarı'na naklediliyordu⁹⁰. 1918 yılı Ocak ortalarından itibaren bütün muhtaçlara bu şartlar altında dağıtım yapılmaya başlandı. Harbiye Nezaretinin daha sonraki emri gereği, eşit dağıtımı yapılan tevziatın yetmemesi durumunda, Askerî Menzil Ambarları'ndan takviye yapılması müsaadesi verildi⁹¹.

4 - Canik Mutasarrıfı Hakkında Soruşturma

Canik Mutasarrıflığı'nda 1917 yılı son aylarında zahire yetersizliği nedeniyle iaşe dağıtımında memurlara öncelik tanınması, muhacirlere kısmî erzak verilmesi ve yerli ihtiyaç sahiplerine ise tevziatta bulunulmaması Üçüncü Mınuka İaşe Heyeti Reisi ve Dahiliye Nazırı'nın tepkisini çekmişti. Üçüncü Mınuka İaşe Heyeti'nin ikinci Amasya toplantısında bu konu gündeme geldi. Toplantıda, Canik Mutasarrıfının idâri alandaki liyâkat ve başarısına rağmen, iaşe dağıtımını sancak merkezindeki memurlara hasır ettiği, muhacirlere, yerli muhtaçlara ve sancak merkezinden uzak bölgelere pek ehemmiyet vermediği görüşleri üzerinde duruldu. Bu durumun İaşe-i Umûmiye

⁸⁹ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-31, Canik İaşe Komisyonu kararı. 16 Ocak 1918 (16 kanun-ı sâni 1334).

⁹⁰ Terme'de mısırların toplanması sırasında Nokta Kumandanlığı sokaklara nöbetçiler koyarak ambarlara mısır gönderilmesini engellemiştir. DH.İ.UM.20/2(2/37)-28, Üçüncü Mınuka İaşe Riyaseti'ne tel. 15 Ocak 1918 (15 Kânûn-ı sâni 1334).

⁹¹ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-25, Dâhiliye Nezareti'nden Üçüncü Mınuka Riyaseti'ne tel. Ocak 1918 (Kânûn-ı sâni 1334).

Teşkilatı'nın kuruluş amacına ters olduğunu iddia eden Üçüncü Mıntuka İaşe Heyeti Reisi Ferik Vehip Paşa, gerekli muamelenin yapılması için Canik Mutasarrıfını Harbiye Nezareti'ne şikâyet etti⁹².

Harbiye Nezareti, Canik Mutasarrıfı hakkında usulsüz dağıtım yaptığı gerekçesiyle yapılan şikâyeti soruşturmak için, 16 Aralık 1917'de kendisine yapılan müracaatı Dahiliye Nezareti'ne havale etti. Dahiliye Nazırı Talât Paşa, 23 Aralık 1917 tarihinde Sivas valisi Necmi Bey'e gönderdiği telgrafla, Mıntuka İaşe Heyeti'nin Canik Mutasarrıfı hakkındaki bilgi ve iddialarını araştırıp bildirmesini istedi⁹³.

Aslında Canik Mutasarrıflığı, Canik'teki faaliyetlerini Dahiliye Nezareti'ne rapor ederken, aldıkları aylıkların çok düşük olması nedeniyle maaş karşılığı memurlara öncelik tanıdığını, muhacirlere Aralık ayında 10 günlük zahire verdiğini, yerli muhtaçlara ise dağıtım yapılamadığını söylemişti. Harbiye Nezareti, Üçüncü Ordu Kumandanı'nın daha sonra yaptığı tetkiklerden sonra, Canik Mutasarrıfının kesin suçlu olduğuna hükmederek gerekli kânûnî muamelenin yapılması için Dahiliye Nezareti'ne tekrar müracaatta bulunmuştur⁹⁴.

Dahiliye Nezareti'nin yaptığı tetkikler sonucunda mutasarrıfın suçsuz olduğu anlaşılmalı, fakat iaşe teşkilatının amacı gereği zahire dağıtımında şu sıranın takibi istenmiştir: muhacirler, yerli muhtaçlar, memurlar ve sâirleri⁹⁵. Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne verilen bilgide, dağıtımın zarûretten kaynaklandığı, mutasarrıfın gayretli olduğu ve Mıntuka İaşe Riyâseti'nin de kendisine bu çalışmalarından dolayı kısa bir süre önce teşekkürname takdim ettiği ifade edilmiştir⁹⁶.

⁹² Aynı toplantıda, Yozgat mutasarrıfı da iaşe ambarından, gelecek seneye ait tohumluk ve kuru sebzeleri emir hilafına sarfetmesin sebebiyle suçlanmıştır. Vehip Paşa onun aleyhinde de soruşturma açılması için Harbiye Nezareti'ne müracaatta bulunmuştur. BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-3, Üçüncü Ordu Kumandanı Ferik Vehip Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne tezkire. 12 Aralık 1917 (30 Kasım 1333).

⁹³ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-4, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Sivas valisi Necmi Bey'e tel. 23 Aralık 1917 (23 Aralık 1334).

⁹⁴ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-11, Harbiye Nezareti'den Dahiliye Nezareti'ne tezkire. 22 Ocak 1918 (22 Kânûn-ı sâni 1334).

⁹⁵ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-25, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne tezkire. Ocak 1918 (Kânûn-ı sâni 1334).

⁹⁶ BOA.DH.İ.UM.20/2(2/37)-10, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya tezkire. 23 Şubat 1918 (23 Şubat 1334).

C - HARBİN SONUNA DOĞRU CANİK'İN İAŞESİ

Canik'te 1917 yılı sonlarında dışarıdan zahire gelmemesi ve yerli mısırın da kuruyarak henüz kullanıma müsait olmaması sebebiyle baş gösteren darlık, mısırların fırında kurutulmasıyla önlenmiş oldu. Tekrar bütün muhtaçlara önceden kararlaştırılan bir şekilde İaşe Ambarı'ndan dağıtım yapılmaya başlandı.

Karadeniz bölgesinde baş gösteren iaşe darlığı nedeniyle hükümet harbin başlangıcından itibaren ilk defa olmak üzere Kızılırmak vapuruyla Canik'e erzak gönderdi. Şubat ayı ortalarında gelen vapurda 1186 sandık ve 5 çuval şeker, 190 sandık kibrit, gaz ve diğer erzak bulunuyordu. Gelen bu erzaklar Hicaz Demiryolu Müdüriyeti Umumiyesi adına satılacaktı ve bu nedenle satış işlemini Canik tüccarlarından Seyri Sefain Acente memuru Hüseyin Efendi gerçekleştirdi. Şekerin kıyyesi (1.300 gr) Canik merkezinde 150 lira ve hariçte ise 155 liraya satılmaya başlandı⁹⁷. Devlet, 15 Mart 1918'de Muvâzene-i Umûmiye Kanunu ile memur maaşlarında da iyileştirme yapınca⁹⁸ bu durum Canik'te görev yapan memurların ekonomik yönden biraz rahatlamasına sebep oldu.

Trabzon'un 24 Şubat 1918'de Rusların işgalinden kurtarılmasından sonra diğer bölgelerde olduğu gibi Canik'te de geçici olarak ikâmet ettirilen göçmenler, gruplar halinde geri dönüş hazırlıklarına başladılar. Onların

⁹⁷ BOA.DH.İ.UM. 3/1(1/4)-5, Canik Mutasarrıfı Raşid Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tel 3 Şubat 1918 (3 Şubat 1334); Canik Belediyesi, Hicaz Demiryolları adına satılan bu erzaktan Rûsüm-ı Belediye Kanunu gereği İskele rûsümü istedi. Belediye, gönderilen maddelerin kim tarafından gönderilirse gönderilsin ticaret maksadıyla satıldığını ve bu nedenle vergi alınması gerektiğini ileri sürüyordu. Acente memuru ve gönderilen maddeleri satmakla görevli Hüseyin Efendi istenilen vergiyi vermeyince belediye ile nizalı bir duruma düştü. Mutasarrıf Raşid Bey, mevcut durumu çözmek üzere olayı Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Nazır vekili Cemal Paşa, gönderdiği yazıyla gelen maddelerin ticaret maksadıyla satıldığını ve bu nedenle belediyenin iskele rûsümü almaya hakkı olduğunu bildirdi. Ayrıca Hicaz Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi'ne de bu konuda bilgi gönderildi. 3/1(1/4)-5, Nazır vekili Cemal Paşa'dan Canik mutasarrıfı Raşid Bey'e tel. 6 Şubat 1918 (6 Şubat 1334).

⁹⁸ Maaşlara yapılan zamlarla bin kuruşa kadar maaş alanlara % 50, 1001-3000 kuruş arasında maaş alanlara % 30, 3001-7499 kuruş arasında maaş alanlara da % 20 oranında zam yapılmıştır. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 54; Bununla memur maaşlarına savaş esnasında ikinci defa zam yapılmış oluyordu. Memurların tamamına olmak üzere ilk zam 1916 yılı sonunda yapılmıştır. Buna göre, 1000 kuruşa kadar maaş alanlara %20 ve 7500 kuruşa kadar maaş alanlara da %15 nisbetinde zam verilmiştir (8 Kânûn-ı evvel 1916). Meclis-i Mebusan'daki müzakereler için bakınız: *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C.1, Devre:3, İçtima:3, s.184.

memleketlerine dönmeleri ile Canik'te erzak sıkıntısı kısmen bitecekti. Fakat geri dönüşün uzun zamanı alacak olması ve harbin cephelerde halen devam etmesi bu beklentinin uzun bir zamanı alacağını gösteriyordu. Yerli mısırın kullanılmaya başlanması, gemi ile gelen tüketim maddeleri ve memur maaşlarına yapılan zamlar ancak bölgede geçici bir rahatlama getirmişti. Halkın iaşesinin temin edilmesine rağmen askeriye için gerek iç bölgelerden ve gerekse Canik dışından zahire temini ve sevkiyatı devam ediyordu. Canik Mutasarrıflığı'nın 1918 yılı yaz aylarında uğraştığı en önemli mesele Kavak ve Havza kazalarından askeriye adına toplanan zahirelerin merkeze nakliydii. Şimdiye kadar yapılan uygulamalarda köylüler ellerindeki yük taşıma hayvanlarıyla mevcut zahireleri Canik'e taşıyorlardı. Bu durum köylülerin o yılki ziraatlerini olumsuz etkiliyordu. Mutasarrıf Raşid Bey, Canik aha .sinin tek geçim kaynağı olan ziraatin olumsuz yönde etkilenmemesi ve bir iaşe buhranına yol açılmaması için zahire taşımacılığıyla ilgili bir teklif sundu. Bu teklife göre¹⁰⁾:

1- Mevcut 30 otomobilin faaliyetinin sürekli olması için Samsun'da devamlı benzin bulundurulması.

2- Otomobillerin işleyemeyeceği günlerde köylerden nöbetle tedarik edilecek nakliye vasıtalarının ücretlerinin hemen verilmesi.

3- Köylerden gelecek nakliye vasıtalarının daha fazla iş görebilmeleri için Canik-Kavak yolunun 26. kilometresi olan Çakallı'da, Havza'dan gelecek zahirelerin koyulacağı bir ambar yapılması.

4- Nakil vasıtalarının yanlarında kadınlar ve çocuklar bulunması sebebiyle, yükleme ve boşaltma sırasında ortaya çıkan açığın onlara ödettirilmesi için nakliye kafilelerinin yanında bütün mesuliyeti yüklenecek memurlar görevlendirilmesi.

5- Otomobillerin rahat gidebilmesi için yollarda sürekli bir amele taburunun bulundurulması.

6- Çarşamba ve Terme tarafından yapılacak nakliye için de ırmak altında kalan yolların tamirinde köylülere yardım için bir amele taburunun da bu bölgede görevlendirilmesi.

¹⁰⁾ BOA. DH.İ.UM.E.55/92, Canik Mutasarrıfı Raşid Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tezkire. 15 Ağustos 1918 (15 Ağustos 1334).

7- 1917 yılı içinde a'şarın bir misli kadar ordu adına alınan zahirelerin parası ve birçok nakliye ücretleri hâlâ ödenmediğinden bunların hemen ödenmesi.

Askeriye için zahire taşımacılığına bu şekilde bir düzen verilmesinden sonra kazalardan Canik'e zahire getirilmesinde kısmen de olsa ziraatle uğraşan ahalinin yükü hafifletilmiş oldu. 17 Temmuz 1918 tarihli bir kararnameyle İaşe Nezareti'nin kurulmasından sonra ise Nazır Kemal Bey, memleketin her tarafında tedarik edilen zahirelerin tek fiyat üzerinden satılması şartını getirdi¹⁰⁰.

Canik'te 1918 yılı yarılardan sonra iaşe sıkıntısı tekrar gündeme geldi. Muhacirler ve muhtaçlar geçimlerini iaşe ambarından temin ediyorlar ve köylüler az da olsa ettikleri ürünlerle geçiniyorlardı. Fakat, bütün geliri devletin verdiği maaşa bağlı olan memurların ekonomik durumu fiyatların aşırı derecede artması sonucu bayağı kötüleşmeye başladı. Canik'te olan tek un fabrikası askeriye'nin elinde bulunuyordu. Oradan ancak bazı müesseseler için bir miktar un alınabiliyordu. Canik İaşe Ambarı, memurların içinde bulunduğu sıkıntıyı azaltma çerçevesinde onlara fasulye, patates, nohut ve kilosu 6 kuruştan buğday vermektedir. Geçim sıkıntısı içindeki memurlar aldıkları buğday farklı fiyatlarla satıyorlar ve elde ettikleri kârları başka ihtiyaçları için kullanıyorlardı. Fakat ekmeklerini de 50 kuruştan tedarik etmek zorunda kalıyorlardı. 1918 yılı ikinci yarısı itibarıyla Canik'te¹⁰¹ bazı ihtiyaç maddelerinin İstanbul ile karşılaştırmalı fiyatları şöyleydi¹⁰²:

Canik			İstanbul
Cinsi	Miktarı		
şeker	Bir okka (1.283 gr)	:400 kuruş	Bir kıyyesi (1.300 gr.) 195 kuruş
gaz	Bir teneke	: 20 lira.	Bir kıyyesi 140 kuruş
ıspanak	Bir kilo	: 30 kuruş	-
elbise	Bir takım	: 100 lira	60 lira
ayakkabı	Bir çift	: 30 lira.	11 lira
ekmek	Bir okka	: 50 kuruş	30 kuruş

¹⁰⁰ BOA.DH.İ.UM.20/4(2/42), Canik Mutasarrıflığı'ndan İaşe Nâzırı Kemal Bey'e tel. 6 Eylül 1918 (24 Ağustos 1334).

¹⁰¹ BOA. DH.İ.UM.20/6(10/43)-10, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne şifre tel. 31 Aralık 1918 (18 Kânûn-ı evvel 1334).

¹⁰² Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s.51.

Canik 106.309 kişiye varan merkez nüfusuyla, tümüyle dışarıdan gelen ihtiyaç maddelerine bağlıydı. Göçmenler ve muhtaçlar işe ambarından geçimlerini kısmen olsun temin ederken, en zor durumda olan cüz'î miktarda maaşla çalışan memurlardı¹⁰³.

Mutasarrıflık, memurların içinde bulunduğu durumu düzeltmek amacıyla, İşe Nezareti'ne gönderdiği teklifte İstanbul'da olduğu gibi maliyeti dikkate alınmaksızın 60 paraya ekmek veya zahire verilmesini önerdi. Fakat bu teklif kabul görmedi. Yalnız, belediyeye harpten evvelki rayiçlere göre tespit edilen fiyatların uygulanmasını önerdi. Fakat memurların durumu gerçekten içler acısıydı. Bir mahkeme reisi 700 kuruş aylık alıyordu. Bu maaşla ancak ayda 23 okka ıspanak alındığı dikkate alınırsa mahkeme reisinin nasıl bir ortamda hüküm vereceği çok iyi anlaşılır. Zaten memurların bir kısmı -genelde zabıta- birçok yolsuzluklara karışmış bulunuyorlardı. Memurların ekserisi savaş esnasında askere gitmemek için maaşları az da olsa bu görevlerini yapmak zorunda kalıyorlardı. Fakat 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile memurlar açısından farklı bir dönem başladı. Ayakta yemiş satarak boş zamanlarında çalışan bir memur günde 2/3 lira para kazanıyordu. Askerlik korkusunun ortadan kalkmasıyla beraber memurlar yavaş yavaş görevlerini bırakmaya başladılar. Bu durumda devlet dairelerinin boş kalması endişesi belirmeye başladı. Çünkü, mevcut maaşlarla bir devlet memuru ya geçim sıkıntısı içinde kıvrılmak zorunda kalacak veya ticaretle işğal ederek rahat bir hayat sürme seçenekleriyle başbaşa kalacaktı. Nitekim, serbest işin daha kârlı bulunması nedeniyle boş bulunan memurluk kadrolarına dahi kimse itibar etmez olmuştur¹⁰⁴.

¹⁰³ 1918 yılında Canik'in nüfus yapısı şöyleydi:

	Keldani	Protestan	Yahudi	Ermeni	Rum	İslam	Yekün
Canik Merkez	10	263	19	5.062	54.200	46.755	106.309
Ünye kazası	-	-	9	5.763	5.184	58.483	69.439
Bafra "	-	-	-	1.803	31.365	51.418	84.586
Fatsa "	-	404	-	1.234	3.286	39.026	43.950
Çarşamba "	-	616	-	10.798	4.012	57.563	72.989
Terme "	-	-	-	2.598	919	23.495	27.012
TOPLAM	10	1.283	28	27.258	98.966	276.740	404.286

BOA. DH.SN.M.5050/40-15, Canik sancağının nüfusu. 1918 (1334).

¹⁰⁴ BOA.DH.İ.UM.20/6(10/43)-9, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne şifre tel. 18 Aralık 1918 (18 Kânûn-ı sâni 1334).

Canik Mutasarrıflığı memurların içinde bulunduğu kötü durumun düzeltilmesi, görevden kaçmaları önlemek ve devlet memurluğunu tekrar cazip hale getirmek için memur maaşının altın olarak verilmesini veya elviye-i selâse memurlarına verilen zamların umuma teşmil edilmesini, elbise, ayakkabı ve yakacak da dahil olmak üzere bütün ihtiyaçların iaşe ambarlarından temin edilmesini teklif etti. Bunların yapılabilmesi için de¹⁰⁵:

1 - İaşe ambarından dağıtılacak zahire için ziraatçilerden a'şarın bir misli kadar alınacak zahirelerin bütün köylere teşmil edilmesi.

2 - Fakir köylüler muaf tutulmak kaydıyla seferberlikten evvel tespit edilen fiyatlar üzerinden ahaliden zahire toplanması.

3 - Fiyatı, Meclis-i İdare tarafından tayin edilen yakacağın köylülere mü-nâvebeli bir suretle taşınması.

4 - Diğer ihtiyaçların takdir edilecek fiyatlarla tüccardan tedariki.

Dahiliye Nezareti'ne Canik'ten başka Diyarbakır, Adana ve başka vilayetlerden de şikâyetler ve bu tür teklifler gitmekteydi¹⁰⁶. 1919 yılı Ocak ayından sonra Canik'te özellikle memurlar arasında başgösteren erzak sıkıntısı tüccarlar hariç toplumun tüm kesimlerini etkilemeye başladı. Ahalinin en çok ihtiyaç duyduğu tüketim maddelerinden kara lahananın okkası 50 kuruş, kömürün okkası 25 kuruş ve odunun arabası 12 liraya çıktı. İaşe Nezareti, fiyatların aşırı derecede yükselmesine müdahale etme yetkisine haizken, bir türlü bunu gerçekleştiriyordu. Canik Mutasarrıfı Raşid Bey, İaşe Nezareti'nin haiz olduğu fiyatları kontrol yetkisinin illerde mevcut İaşe Komisyonlarına da verilmesi için Nezarete müracatta bulundu¹⁰⁷. Fakat, Mondros Ateşkes Andlaşması'ndan sonra ülkenin çeşitli bölgeleri itilaf devletleri tarafından işgal edildi ve ondan sonra Samsun'dan hareketle Anadolu'da istiklâl mücadelesi başladı. Canik'te, iaşe buhranı başta olmak üzere sıkıntılar farklı bir boyut kazanmış oldu.

¹⁰⁵ BOA.DH.İ.UM.20/6(10/43)-8, Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne şifre tel. 18 Aralık 1918 (18 Kânûn-ı sâni 1334).

¹⁰⁶ BOA.DH.İ.UM. 20/6(10/43)-5, Dahiliye Nezareti'nden Sadrazam Tevfik Paşa'ya tel. 23 Aralık 1918 (23 Kânûn-ı sâni 1334).

¹⁰⁷ BOA.DH.İ.UM..20/5(2/49)-2, Dahiliye Nezâreti'nden İaşe Nâzırı İzzet Bey'e tezkire. 29 Aralık 1918 (29 Kânûn-ı sâni 1335).

D - İAŞE DAĞITIMINDAN DOĞAN HUKUKİ MESELELER

İaşe dağıtımı ile ilgili hukûki meseleler olduğunda, görevliler hakkındaki suç duyuruları Me'murin Muhakematı Kanununa göre soruşturulması gerekiyordu. Soruşturmadan sonra davaya kanunun ikinci maddesi gereği Meclis-i İdare bakacaktı. Yani, Adliye Nezareti'ne bağlı mahkemelerin İaşe Komisyonları hakkında bir hüküm verme gibi yetkileri bulunmuyordu. İdare ve Adliye birbirinden ayrı ayrı kuvvetlerdi. Canik'te İaşe dağıtımı ile ilgili sıkıntılar ve kargaşalar yaşanmasına rağmen, memurların görevlerini kötüye kullandıklarına dair dikkate değer hadiseler rastlanılmamaktadır. Canik Mutasarrıflığı'nı aşarak Nezaretlere yapılan başvurular, İaşe Komisyonları'nın erzak dağıtım işlerinde faaliyetlerini hızlandırarak, hareket alanlarının genişlemeleri isteğinden kaynaklanmaktaydı.

1918 yılı Temmuz ayında Ünye Bidayet Mahkemesi'nin verdiği iki önemli karar, iaşe ile ilgili yaptığı icraatlar nedeniyle Canik Mutasarrıflığı'nı zor durumda bıraktı. Kazada, kendilerinden öşrün bir misli kadar zahire alındığını iddia eden bir grup ile kaçak zahire isnadıyla müsadere edilen mallarının kendilerine iâdesini talep eden birkaç kişi İaşe Komisyonu aleyhine Ünye Bidayet Mahkemesi'nde dava açtılar. Mahkeme, öşrün bir misli nisbetinde alınan zahirelerin geçen süredeki rayiç farkları da dikkate alınarak bedelinin ilgililere iadesi ile zaptedilen malların sahiplerine verilmesi yönünde karar verdi. Verilen bu kararlar tatbik edilmek üzere Ünye İaşe Komisyonu'na gönderildi. Ünye İaşe Komisyonu, Canik İaşe Komisyonu'nun talimatları ile icraatlarda bulunduğundan, Canik Mutasarrıflığı meseleyi Adliye Nezareti'ne bildirdi. Mutasarrıflığa göre, idari ve askeri birimler tamamen birbirinden bağımsızdır ve tahkikat yapılmadan bir dava açılmamalıdır. İaşe komisyonları bu hareketle âdî suçlarla aynı kefeye konulmuştur. Adli kuvvetin idari mekanizma üzerinde tahakkümâne bir harekete girişmesi idari ahengi yaralar. Kaldığı bu tür olaylar Memurîn Muhâkematı Kanununa göre yargılanacağından söz konusu dava kararları geri çekilmelidir (5 Ekim 1918)¹⁰⁸.

Adliye Nezaretinin Ünye Bidayet Mahkemesi ile ilgili kararları isteyip tetkik etmesinden sonra konu Şûrây-ı Devlet'e havale edildi. Orada yapılan değerlendirmeler sonucu Ünye Bidayet Mahkemesi'nin verdiği kararı iaşeyle

¹⁰⁸ BOA.DH.İ.UM.11/7(10/53)-9, Canik Mutasarrıflığı'ndan Adliye Nezareti'ne yazılan 11 Ağustos 1334 tarihli tahrirat . 5 Ekim 1918 (5 Teşrin-i evvel 1334).

İlgili bir mesele olduğu için, onun Memurin Muhakematı Kanunu hükümlerine göre yargılanacağı hükmünü verdi. Yani Ünye Bidayet Mahkemesi'nin verdiği karar geçersiz sayıldı¹⁰⁹.

Mutasarrıflığa bağlı köylere öşürleri toplamakla görevlendirilen memurlar, bazen zimmetlerine para geçiriyorlardı. Bu durumlar çoğu zaman ahalinin şikâyetleri üzerine açığa çıkıyordu. Bafra'nın 8. kol köyleri öşürünü toplamaya memur edilen Şemsi Efendi Kabalı Kaplancı Köyü'nden topladığı öşürleri zimmetine geçirdi. Köylülerin şikâyetlerini Bafrada ikamet eden Gümrükçü İbrahim mutasarrıflığa bildirdi. Ahaliye verdiği makbuzlarla beyanda bulunduğu miktarlar karşılaştırılınca Şemsi Efendi'nin suçlu olduğu kesinleşerek tevkif edildi (Temmuz 1919)¹¹⁰.

Yine Üçüncü Ordu Kumandanı Ferik Vehip Paşa da yemeklik ve tohumluk zahire ile tütün alımında suistimal yaptığı gerekçesi ile Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanmıştır¹¹¹.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile devletin geneline oranla Canik'te ahalinin iâşe durumu paralellik göstermiştir. Yalnız İstanbul ile kıyaslandığında, Canik bölgesi yoğun göç akınına maruz kalması ve erzak ihtiyacı dışarıdan gelen hububata dayalı olması itibariyle çok daha zor durumda kalmıştır.

Canik'te en büyük sıkıntıyı çekenler ilk zamanlar göçmenler olmuştur. Canik Mutasarrıflığı yoğun bir gayretle Amasya, Tokat, Çorum ve kısmen de Sivas'tan tedarik ettiği hububatları bunlara dağıtmaya gayret sarf etmiştir. Fakat harbin uzun bir zaman dilimine yayılması, memleket geneline paralel olarak Canik'teki iâşe buhranının toplumun tüm kesimlerine yayılmasına sebep olmuştur. Evleri erkeksiz kalan tüm aileler ve çocuklar mevcut sıkıntıdan en çok etkilenen kesim olmuşlardır. Akabinde bütün mesaisini devlet hizmetlerinin yürütülmesine harcayan memurlar da gerçekten açlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Harbin sonuna yaklaşıldığı sıralarda, ticaretle uğraşanlar

¹⁰⁹ BOA.DH.İ.UM.11/7(10/53)-1, İaşe Nazırı Ali Kemal Bey'den Canik Mutasarrıflığı'na tezkire. 9 Haziran 1919 (9 Haziran 1335).

¹¹⁰ BOA.DH.İ.UM.20/6(2/54)-3, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey'den Dahiliye Nezareti'ne tahrirat. 19 Ağustos 1919 (19 Ağustos 1335).

¹¹¹ BOA.DH.İ.UM.19/8(1-9)-2, Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire. 18 Eylül 1919 (18 Eylül 1335).

hariç, bütün ahali geçim sıkıntısı ve açlıkla mücadele eder hale gelmiştir. Ekonomik sefaletin doğal sonucu olarak bölgede asayiş bozulmuş ve yavaş yavaş gayr-ı ahlâki olaylar vukubulmaya başlamıştır.

Canik'teki iâşe buhranından istifade etmek isteyen fırsatçılar bu durumdan büyük kârlar elde edebilmek için hummalı bir gayret içine girmişlerdir. Canik Mutasarrıflığı dışarıdan erzak getirerek bunu önlemeye çalıştıysa da, toplumun tamamına yakını boğazını doyurmak derdinde olduğu için bunun önüne geçilememiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile Osmanlı Devleti daha farklı bir döneme girmiş ve memleketin itilaf devletleri tarafından işgal edilmeye başlaması ile Canik bölgesindeki geçim darlığı sorunu yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir.